

FAKTA GENOM FIKTION?

– En studie i framställningen av bronsåldern i skönlitteratur

Anna Tornberg
CD-uppsats ht 2007
ARK 341
Handledare: Bodil Petersson
Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds universitet

ABSTRACT

This essay is dealing with the question of the possibility for a non archaeologist to learn something about the Scandinavian Bronze Age by reading novels taking place in the specific period. I have studied novels written by Scandinavian writers between 1980 and present. Before I started I constructed nine different categories that I was to look for in the novels. The categories were constructed in the aim to get as a complete picture as possible of the Bronze Age society. The results were then compared to archaeological evident and theories and discussed in terms of this connection. I also discussed the writers own historical context as a reason for some descriptions of the Bronze Age. At last I put these two questions together in one and discussed if the Bronze Age was described in an adequate way and if there was a possibility of learning from the novels.

I discovered that the novels often have a quite solid ground to stand on regarding archaeological facts, though some of the content is based on the authors own historical context and will to write an adventure. I claim that archaeological novels may increase the interest for archaeology, which might lead to more students in archaeological studies, more jobs and more money to archaeological research. I also claim that it is a good idea to use archaeological novels as a complement to more scientific literature in university education. This is for the student to easier remember archaeological facts that they read and to learn how to evaluate the sources that they work with.

INNEHÅLL

INNEHÅLL	1
INLEDNING.....	2
Syfte och frågeformulering	2
Forskningshistoria	3
Teoretisk utgångspunkt.....	7
Material och metod.....	8
Källkritik och svagheter.....	9
ANALYS	10
Bearbetning av materialet	10
<i>Vilken samhällsstruktur framställs?</i>	10
<i>Hur förmedlas bronsåldersmänniskan?</i>	13
<i>Vilken klädedräkt presenteras?</i>	14
<i>Vilka matvanor skildras?</i>	18
<i>Hur beskrivs boende och ekonomi?</i>	19
<i>Framställs krig eller fred?</i>	20
<i>Vilken religion och vilka ritualer skildras?</i>	21
<i>Visas internationella kontakter/handel?</i>	28
<i>Vilket klimat presenteras?</i>	29
DISKUSSION AV RESULTAT	31
SAMMANFATTNING	36
Källor	37
Litteratur	37
Internet	39
Bilder	40

INLEDNING

Mitt intresse för just bronsåldern har spirat och vuxit sig allt starkare ju längre in i min arkeologit utbildning jag har kommit. Jag fascineras av framställningar av tidsepoken och perioden som ter sig ofta mycket idyllisk och harmonisk. Det verkar som att alla människor brukar sin jord och deltar aktivt i kulturer av olika slag, där främst soldyrkan står i centrum. Det finns inga oroligheter, inga krig, allt var lugnt och fridfullt. Var det verkligen så här? Vad är det egentligen som tyder på det? Kan vi överhuvudtaget säga något om bronsåldern, som man kan säga är den sista rent förhistoriska perioden, utan några som helst skriftliga källor från varken romare eller missionärer? Varför har vi fått just den här bilden av bronsåldern fastnaglade i våra medvetanden?

Är det den här bilden vi får från alla källor, eller minns vi bara den information som känns mest spännande och som lockar fram det romantiska i oss? Har bronsåldern blivit romantiserad och är den det vem man än frågar? Kan det vara så att bronsåldern som vi tänker den, fylld av kult och idyllisk fred, egentligen inte är en bild som är skapad av arkeologer, utan har kommit till oss via andra medier? Har vi kanske hört även andra skildringar av bronsåldern, men valt att sälla bort den informationen, då den inte stämmer överens med den bild som vi vill ha och som vi har tagit till oss via populära medier istället för vetenskapliga?

Jag tror att det är så. Jag tror att alla människor ser, och tillgodogör sig, den bild som vi själva vill, hur förvrängd denna än må vara. Jag tror att vi ser forntiden på samma sätt som vi ser barndomens sagor och att vi bildar oss en uppfattning om vår förhistoria utifrån det idealsamhälle som vi har tagit till oss ifrån dem. Jag tror att alla människor gör på detta sätt och att det därför finns mängder med bronsåldersskildringar som grundar sig på någon persons utopi och nu rådande samhällssyn snarare än på vetenskap, och det är med denna idé i huvudet som jag nu vill beforska området förmedling av bronsåldern i allmänhetens litteratur i form av skönlitteratur och se om framställningen har någon grund i det arkeologiska materialet och tolkningar gjorda av praktiserande arkeologer.

Jag anser inte att bronsåldern är tillräckligt belyst i forskning som rör förmedling. Tidigare forskning som jag har kommit i kontakt med har främst studerat vikingatid och medeltid samt i några fall övrig järnålder och stenålder. Det verkar som att bronsåldern har försvunnit någonstans på vägen. Genom att genomföra detta studium kan jag således lägga den pusselbit som för närvarande tycks fattas.

Syfte och frågeformulering

Jag hade en föreställning om att olika medier skiljer sig från varandra när det gäller synen på förhistorien. Jag tror att detta gäller alla olika epoker och perioder, men jag menar att det framträder tydligast i framställningen av tidsepoker som är mytomspunna och ter sig mystiska, vilket jag anser att bronsåldern i mångt och mycket gör. Jag föreställde mig att litteratur som inte helt och hållet baseras på vetenskap, eller som ska nå fram till en bredare publik, har annat fokus, eller förmedlar bronsåldern på ett annat sätt än rena fackböcker i ämnet gör. Detta kan man tycka ter sig som relativt självklart då författarna till den populära litteraturen vill göra tidsepoken lockande och spännande och genom detta locka en större skara läsare. Det är detta som jag har undersökt i mitt arbete. Jag hade alltså en ur-andran och frågade mig om det är någon skillnad mellan den bild av bronsåldern som icke-arkeologer får och den som arkeologer förmedlar, eller om man genom att läsa skönlitteratur om bronsåldern kan lära sig något om tidsepoken.

Jag har undersökt om det är så att människor utan arkeologisk utbildning kan lära sig något om bronsåldern genom att läsa skönlitteratur och om man kan relatera framställningarna till faktiska arkeologiska fynd och tolkningar, eller om framställningen enbart bygger på författarens egen samtidssyn. Kan man tycka att bilden av bronsåldern är trovärdig i termer av upplevelser av en förmedlad "bronsålderskänsla" sammanvägt med arkeologiska teorier? I ett vidare perspektiv skulle det även vara intressant att fundera över huruvida det kan vara en poäng med att använda arkeologiska romaner i undervisningen.

Min undersökning har utgått ifrån några specifika frågeformuleringar, med huvud- och underfrågor, för att lättare strukturera undersökningen och resultaten och för att inte slinka in på för många sidospår efter vägen. Min undersökning kommer att baseras på följande frågor:

- Kan människor utan arkeologisk utbildning lära sig något om bronsåldern genom att läsa skandinavisk skönlitteratur skriven mellan 1980 och 2007 och kan det finnas en poäng att integrera arkeologiska romaner i universitetsundervisningen i arkeologi?
- Hur framställs bronsåldern i skandinavisk skönlitteratur skriven år 1980 till 2007?
- Vilka arkeologiska fynd och tolkningar kan vi relatera framställningarna till? Är vissa delar mer historiskt trovärdiga än andra och är vissa mer präglade av författarens samtid?
- Hur framträder skönlitteraturens bronsålder om man gör en sammanvägning av författarens framställning och det faktiska arkeologiska materialet? Kan man säga att den är trovärdig?

Forskningshistoria

Jag har använt mig av forskning om arkeologisk förmedling som har berört dagspress, skönlitteratur, populärvetenskaplig litteratur och facklitteratur, för att försöka få med olika delar. All forskning jag har använt mig av berör dock ämnet förmedling och arkeologiska bilder på samma sätt som mitt arbete gör, men några verk ligger lite längre ifrån mitt arbete, men tangerar ändå mitt specifika forskningsområde.

Stig Welinder kom 1987 ut med ett verk vid namn *Arkeologiska bilder* där han ser över vilken bild av forntiden som ges av svenska och norska dagstidningar. Avsikten med texten är att undersöka vilken bild av forntiden som ges tack vare, och trots den arkeologiska forskningen. Han menar även att man måste se tidningarnas bild av forntiden, inte som förmedling, utan som en spegelbild av den bild av forntiden som finns utanför universitetsvärlden (Welinder 1987:47). Det är denna bild som även jag har varit ute efter att undersöka.

Welinder har valt att arbeta med den största dagstidningen från respektive land samt en godtyckligt vald lokal dagstidning, även i detta fall en från varje land (Welinder 1987:64f). Han har studerat alla titlar som utkom 1985 och han använder sig av både citat och bilder för att illustrera bilderna av forntiden som ges i tidningsurklipp (Welinder 1987:83ff).

I Welinders bok kan man se ett märkbart fokus på stenålder och vikingatid, medan bronsåldern nästan inte alls är närvarande, vilket även tycks spegla resultatet av hans forskning, då han har döpt kapitlet om bronsåldern till "Vart tog bronsåldern vägen?" (Welinder 1987:122). Han beskriver hur bronsåldern syns mycket i det arkeologiska

materialet, men att det inte alls speglas av tidningsurklippen där den knappt representeras alls. Ett undantag ska vara hällristningarna som finns med på 53 % av de 38 urklipp som behandlar bronsåldern. Han menar dock att de urklipp som finns om bronsålderns hällristningar är både fyndigare och mer originella än de urklipp som representerar stenålderens och vikingatidens bildmaterial (Welinder 1987:122). Han funderar även på om bristen på bronsåldern i urklippsmaterialet kan bero på att perioden inte används för klichéer i samma utsträckning som en primitiv stenåldersman i jämförelse med vårt moderna samhälle, eller en viking som positivt laddad nationalsymbol (Welinder 1987:124).

I sin avslutning skriver Welinder att bilden av forntiden i dagspress är stereotyp och att samhällena består av klichémänniskor samt att det är tydligt att universitetsvärlden har misslyckats med sin förmedling av forntiden då bilderna av forntiden i dagstidningar ser helt annorlunda ut jämfört med de bilder som cirkulerar vid universitetet (Welinder 1987:157f).

Ulf Näsman har skrivit en artikel vid namn "Populärarkeologi – förmedling och levandegörande" (Näsman 1990), som visserligen framförallt debatterar levandegörandets vara eller icke-vara, men som har en modell kring målgrupper som jag vill ange, eftersom det enligt denna modell är de målgrupper som jag kommer att rikta mig till.

Han skriver att vi, som arkeologer, inte bör ha något problem med att förmedla resultat av undersökningar till andra forskare, medan han menar att vi som forskare ska lämna över biten med att förmedla resultat till den stora massan till andra yrkesgrupper som exempelvis journalister och lärare. Detta kan jag inte hålla med om och jag tycker dessutom att han motsäger sig själv, då han menar att levandegörande ofta saknar vetenskaplig grund (Näsman 1990:12f).

Han ställer upp ett schema över arkeologins målgrupper och med vilka medier som dessa målgrupper kan nå. Nedan kommer jag att återge den del av schemat som rör mitt studium, det vill säga den skriftliga informationen.

Publik:	Arkeologen Forskaren	Den kvalificerat intresserade	Den okvalificerat intresserade/ Barn
Skriftlig information:	Facklitteratur	Kvalificerad populärvetenskap Historiska romaner	Förenklad populärvetenskap Tecknade serie

Figur 1. Schema över arkeologins målgrupper och vilka medier som når dessa målgrupper. (Schema taget ur Näsman 1990:11)

Det ter sig således som att han menar att man inte kan lockas av historiska romaner som barn, eller för den delen forskare. Jag anser att denna tabell har sina brister och att dessa medier glider emellan de olika målgrupperna, då jag anser att det är att förenkla bilden avsevärt att ställa upp den svart på vitt, utan gråskalor, i en tabell.

Jag har även tagit del av ytterligare ett verk av Stig Welinder, som dock lutar väldigt mycket åt den forskning han baserat verket *Arkeologiska bilder* på, men det är trots det några ytterligare aspekter jag vill ta upp. Texten är en artikel vid namn "Fördummande förmedling" och utkom 1991 som en del av rapporten *Arkeologi och makt* (Larsson & Rydberg 1991).

För det första lägger han fram att arkeologisk förmedling alltid har två meddelanden, ett medvetet och ett omedvetet. Det medvetna meddelandet är det som behandlar arkeologin och

det omedvetna meddelandet är det som uttrycker åsikter och värderingar. Han skriver även att den bild av forntiden som ges till skolbarn idag är samma bild som gavs på 1800-talet. Mycket av denna bild används dessutom ofta i seriösa publikationer. Han ser att könsroller ofta syns i dessa bilder, med en stark jägare till man och en undfallande kvinna som ser ner i marken (Welinder 1991:86f).

Welinder tar även upp bristerna i den arkeologiska förmedlingen till diskussion, där han menar att för lite är diskuterande och problematiserande. Man får via förmedlingen veta hur ett forntida samhälle kan ha sett ut, men man får inte reda på vilka data man har använt sig av för att komma fram till denna bild, vilket han kritiserar (Welinder 1991:89). Avslutningsvis skriver han även att bilden av arkeologin idag inte gör den professionella arkeologen och arkeologin rättvisa och saknar mycket i relation till publiken. Han menar att arkeologiförmedling måste ha sin utgångspunkt i arkeologiska kunskapssteorier (Welinder 1991:96f).

Jag har även tittat på forskning som inte riktar in sig på förhistoria, utan på historisk tid, dock med liknande studium som min uppsats. Jag har tittat på en bok vid namn *Den historiska romanen och sanningen*, skriven av Christer Öhman 1991.

Öhmans bok behandlar hur synen på och uppfattningen av historia ser ut i författaren Georg Starbäcks historiska verk. Starbäcks noveller behandlar den politiska historien i Sverige mellan åren 1433 och 1470 och verken är skrivna i slutet av 1800-talet. Öhman har sett att Starbäck vid flera tillfällen har använt sig av det förgångna för att föra en diskussion som hör hemma på 1800-talet snarare än i den historiska period som novellen utspelar sig (Öhman 1991).

Öhman menar att en person som är historiskt kunnig kan skriva om en händelse även om det empiriska materialet inte räcker till, och att denna person, genom en allmän kunskap om den aktuella perioden i fråga, kan ge uttryck för en slags historisk sanning (Öhman 1991:172). Vidare påpekar Öhman att en historisk roman måste vara sann i den bemärkelsen att den uppfattas som sann av läsaren. Berättelsen måste hänga samman, vara logisk, och empiri och teori måste stämma överens. Rollfigurerna måste således anpassas till den övergripande uppfattningen. Han menar också att en annan viktig faktor i en historisk roman är att alla är påverkade av sin samtid, vilket resulterar i böcker baserade på författarens samhällssyn, och inte endast den rådande under romanens aktuella tidsperiod (Öhman 1991:175f).

Bodil Petersson skrev 1994 en D-uppsats i arkeologi som behandlar arkeologisk popularisering och forskning, vid namn *Indiana Jones på Birka - Om arkeologisk popularisering och forskning*. Uppsatsen handlar om hur Birka framställs i populära och forskningspublikationer kopplat till det då aktuella utgrävningsprojekt som påbörjats 1990. Petersson behandlar Birka utifrån fyra utgångspunkter: arkeologin, arkeologen, monumentet och vikingen/vikingatiden. Materialet hon använt sig av är text/ljud och bild i dags- och veckopress, TV-program, guidehäften, tidskrifter och böcker. Hon använder sig omväxlande av kvalitativ och kvantitativ metod, eftersom materialet har olikartad karaktär och därför behöver bearbetas olika (Petersson 1994:9).

Petersson har ställt upp frågor som: hur populariseras arkeologin, arkeologen, monumentet och vikingen/vikingatiden? Hon vill genom denna fråga få fram vilka bilder som förmedlas till allmänheten. Hon vill också titta på hur sambandet mellan forskningen och populariseringen ser ut, detta för att se från vilka vetenskapliga rön som populariseringen

härrör. Hon diskuterar samspelet mellan monumentet Birka, sponsringen, populariseringen och forskningen och vad det har för betydelse för projektet (Petersson 1994). Hon menar att arkeologen har gått från att ha haft en prydlig och intellektuell prägel till att bli Indiana Jones och att arkeologin ses som så spännande för att man ser likheter mellan vikingen och arkeologen, där båda hamnar i spännande äventyr. Hon menar att man kan skönja två olika arkeologityper i framställningen av Birkaprojektet, dels vilden och dels den intellektuelle. Vilden, menar Petersson, är en skägg- och torshammarprydd arkeolog som gärna sysslar med vikingatid, medan den intellektuelle är klädd i glasögon och kavaj, som hellre forskar med papper och penna än att bli jordig (Peterson 1994:70f). Tittar man på Indiana Jones är han bådadara: dels professor på ett universitet, dels äventyrare i hatt och piska.

Petersson menar att det finns ett romantiskt skimmer över Birka och det råder inga tvivel i varken populära eller vetenskapliga publikationer att det är det rätta Birka arkeologerna har funnit. Vikingen och vikingatiden framställs ofta i termer av hedendom, sjöröveri och handel och i fackpress finns en avpersonifiering av vikingen. De vikingatida kvinnorna är enligt Petersson också bortglömda i förmedlingen trots att de utgör en stor del av det arkeologiska artefaktmaterialet. Slutligen ser hon på samspelet mellan sponsring, popularisering och forskning som att sponsringen är en förutsättning för popularisering och delvis för forskning. Konsekvenserna av detta blir enligt Petersson en monumentfixerad arkeologi som söker det uppseendeväckande som intresserar allmänheten (Petersson 1994:65ff).

Elisabeth Rudebeck lade fram sin avhandling, *Tilling Nature Harvesting Culture* år 2000, och bearbetar i denna frågan om bilden av neolitiseringsen och människan från de äldsta texterna som Genesis (första Mosebok) till idag. Hon skriver att Genesis har tre olika sätt att se på neolitiseringsen (Rudebeck 2000:53), vilket jag anser självklart då det står klart att Genesis är ett resultat av flera författare skrivna i olika tider (Albrektson & Ringgren 1992:139).

Hon skriver att det inte finns någon konstruerad metod för att undersöka bilder av människor i arkeologiska texter, vilket gör att hon sätter samman flera olika metoder till en egen (Rudebeck 2002:7). Hon vill inte ha enbart en sekulär syn på det hela, utan även den judisk/kristna synen. Hon vill sätta den arkeologiska synen på människan i relation till texter som kom till innan arkeologin. Hon tittar på likheter och skillnader genom tiderna och diskuterar de dominanta existentiella teman och bilder av människan som hon funnit. Genom avhandlingen vill hon uppmuntra till en reflexiv arkeologi, som är kritisk, självkritisk och etisk (Rudebeck 2000:8).

Rudebeck använder sig bland annat av Hayden Whites modell om de fyra ”handlingarna” (emplotments) i ett klassiskt drama: romans, tragedi, komedi och satir, vilka används för att belysa synvinklar av människan i texten (Rudebeck 2000:16).

Hon kommer fram till att arkeologer redan har en bild av förhistoriska människor som man fått exempelvis genom utbildning, socialisering och historisk kontext. Hon menar att vi alla inte har samma bild, men att det verkar som att vi väljer från några få bilder som blivit formade och omformade genom tiderna. Hon tror inte att denna bild baseras på data, utan att det är en omedveten ram vi har för att tolka inkommande data. Hon skriver också att bilder av det förflutna kan ses som ett sätt att bearbeta problem i nutiden (Rudebeck 2000:279-282), vilket även stämmer överens med Stig Welinders syn på det omedvetna budskapet och Öhmans forskning om Starbäcks historiska litteratur.

Anders Högberg skrev 2001 en artikel i tidskriften *META* (Högberg 2001) om hur barn ofta har försvunnit i det arkeologiska materialet. Han reflekterade över en bok som han hade läst, vid namn *Children and Material Culture* (Derevenski 2000). Boken diskuterar hur barn är kulturbärare och skapar sin egen barnkultur och att man inte ska se barn endast som passiva reflektioner av vuxenvärlden. Jag kan tänka mig att barn kommer att vara osynliga även i stora delar av det material som jag kommer att bearbeta, men att de snarare kommer att ställas främst i den litteratur som riktar sig till barn.

Teoretisk utgångspunkt

Det kan finnas flera olika anledningar till att förmedla historia, eller i detta fall, förhistoria. På samma sätt som det finns olika anledningar till att förmedla historia, finns det även flera olika sätt att förmedla historia på. Vi är både skapade och skapare av historia, vilket är relevant i min studie, då jag vill se hur mycket av framställningen av bronsåldern som kommer från arkeologisk forskning och hur mycket som härstammar från författarens egna önskan om att skapa historien, eller den historia som skapat författaren och som denne undermedvetet överför på bronsåldern.

Jag kommer till viss del att använda mig av Klas-Göran Karlssons historiedidaktiska teorier i min undersökning.

Karlsson beskriver bland annat den levande historien, den historia som vi subjektivt finner relevant och brukar. Han beskriver hur en sådan historietolkning, till skillnad från en vetenskaplig historietolkning, är tillbakablickande (retrospektiv). Man tar sig an historien med utgångspunkt i dagens frågor och problem. Ofta är motiven bakom den sortens historiesökande emotionellt eller ideologiskt styrt och syftar till att finna mönster i historien att relatera det egna samhället till (Karlsson 1999:38f).

Karlsson skriver även i boken *Historien är nu - En introduktion till historiedidaktiken*, att all historia inte är vetenskaplig och att icke-vetenskapligt historiebruk snarare står i relation till attityder, föreställningar, värden och känslor. Man skulle också kunna tänka att den i många fall också snarare har funktioner som är politiska eller kommersiella, än att syfta till att ge en djupare historisk kunskap till allmänheten (Karlsson 2004:35).

Vidare vill jag även lägga till Eva Queckfeldts synpunkter på historiska romaner om historieförmedlare. Hon har inte gjort något stort studium i frågan, men menar att ett studium i ämnet skulle vara intressant (Queckfeldt 2004:70). Hon menar dock att man, genom att läsa historiska romaner, blir medveten om att det funnits ett då, och att detta då en gång i tiden har varit ett nu. Detta skulle alltså tyda på att man kan få ett historiemedvetande genom att läsa historiska romaner. Hon menar även att man kan få kunskaper om både det förflutna och historievetenskapen, även om hon tvivlar något på kvantiteten och även kvaliteten av denna kunskap. Trots detta anser hon att läsning av historiska romaner kan ge kunskap som är glädjande som självändamål och även fungera som en aptitretare för historievetenskaplig litteratur, eller som en uppväckare av ett historieintresse (Queckfeldt 2004:85).

Carina Renander har precis kommit ut med sin licentiatavhandling, *Förförande fiktion eller historieförmedling? Arn-serien, historiemedvetande och historiedidaktik* (Renander 2007). I avhandlingen skriver hon att elever är mer intresserade av att läsa skönlitteratur, troligtvis för att böckerna ger förklaringar som är enklare att förstå än läroböcker, samt att språket är konkret och att synvinkeln ges från en person som man kan relatera till. Genom att läsa historiska romaner aktiveras elevernas intresse att få veta mer om dåtiden och reflektera över

denna, vilket i sin tur aktiverar ett historiemedvetande (Renander 2007:10). Hon skriver också att vissa forskare hävdar att historiska romaner rent av aktiverar elevers historiemedvetande bättre än en lärobok, samt att barn och ungdomar idag inte får den största delen av sin historiekunskap från skolan, utan från hemmet och andra forum så som exempelvis historiska romaner (Renander 2007:12, 14).

Vidare skriver Renander att den historiska romanen är ett resultat påverkat av författarens syn på dåtiden, nutiden och förväntningarna på framtiden, samt att en historisk roman har tre tidsperspektiv: tiden då skildringen utspelar sig, tiden då författaren skrev boken och tiden då den läses (Renander 2007:27, 29). Dessa teoretiska tankar applicerar jag på det material som min undersökning behandlar.

Material och metod

Det material som jag har använt är hämtat från den skönlitterära genren med skandinaviska författare. Jag har tagit med allt jag bara kan få tag på genom att söka på olika internetbokhandlar, bibliotekssök och via sökdaten Google. De flesta förhistoriska romanerna är skrivna om stenålder och framförallt järnålder/vikingatid. I och med att jag först hade ett ringa omfång förhistoriska romaner för vuxna, beslutade jag mig för att även använda mig av skönlitterära böcker för barn och ungdom, vilket gjorde mitt omfång större och därmed lättare att utföra ett studium på och få fram en mer representativ bild.

Källmaterialet utgörs av fyra böcker riktade till vuxna, skrivna av två olika författare. Jag kommer att använda mig av Johanne Hildebrandts trilogi *Sagan om Valhalla* (Hildebrandt 2003, 2004, 2005) och ett norskt verk vid namn *Sjamanens Hest* av Helge SR Grønli och Eli Solgaard från 1998 (Grønli & Solgaard 1998). De barn- och ungdomsböcker som jag kommer att använda mig av är fem till antalet och utgörs av: *Sagan om Rane* av Bengt af Klintberg (af Klintberg 1989), *Bronssvärdet* av Margareta Lindberg (Lindberg 1998), en barnbok vid namn *Flickornas historia* skriven av Kristina Lindström och Anna-Clara Tidholm (Lindström & Tidholm 1997), som tyvärr endast har ett fåtal sidor som behandlar bronsåldern, *Bronsåret* av Annika Luther (Luther 1995), som för övrigt är ett undantag i den skandinaviska författarskaran, eftersom hon är finsk, och slutligen Hans Petersons *Svenne Jägare - pojken som inte kunde dö* (Peterson 1981).

Merparten av skönlitteraturen som min undersökning är baserad på har faktagranskats av arkeologiskt kunniga. Valhallatrilogin har blivit faktagranskad av Helena Victor som är doktor i arkeologi, *Sjamanens Hest* är inte faktagranskad av någon arkeolog, men författarna har själva studerat bronsåldern i tolv år innan boken skrevs. Huruvida studierna har bestått av självstudier eller universitetsstudier framgår dock inte. *Bronssvärdet* har blivit faktagranskad av förste antikvarie vid Statens Historiska Museer, Anita Knape och *Bronsåret* av professorerna Jussi-Pekka Taavitsainen och Bjørnar Olsen. *Svenne Jägare* har blivit skriven med hjälp av Lili Kaelas, dåvarande chef för Arkeologiska Museet i Göteborg, medan *Flickornas historia* är faktagranskad av Eva Österberg, professor i historia vid Lunds universitet. I *Sagan om Rane* kan jag inte finna någon information om faktagranskning, men författaren Bengt af Klintberg är själv folklivsforskare.

Det finns en nyskriven barnbok av en dansk författare och arkeolog vid namn Jeanette Varberg, som behandlar bronsåldern. Boken heter *Troldkvinden fra Borum Eshøj – en fortælling fra bronzealderen* (Varberg 2006). Då boken kom till min kännedom vid ett sent skede i uppsatsarbetet har jag valt att inte ta med den i analysen, men jag vill ändå nämna den som en källa som skulle ha kunnat berika analysen ytterligare.

Jag har valt att begränsa litteraturen till att vara skriven mellan 1980 och nu, eftersom det är en modern tids förmedling av bronsåldern som jag vill studera. Detta gäller all litteratur som jag har valt att ha som källor, jag har dock inte tittat på årtal när det gäller det referensmaterial som jag använt mig av. Genom att använda mig av källor som alla har kommit till i modern tid, så har jag försäkrat mig om att allt material kommit till i en tid som har ungefär samma samhällssyn. Perioden sträcker sig över nästan 30 år och det förekommer säkerligen vissa skiftningar mellan olika årtionden inom den valda perioden. Jag har dock inte tagit hänsyn till detta, då jag inte finner det relevant för mitt studium. Jag finner det inte relevant då det material som jag har baserat mitt studium på är ett material som är representativt för de skönlitterära bronsåldersframställningar som finns att få tag på för allmänheten idag.

Jag har valt att arbeta både kvalitativt och kvantitativt i min undersökning. För att på ett enkelt, systematiskt och gångbart sätt kunna se vilken bild av bronsåldern som förmedlas, har jag ställt upp några variabler som jag har att titta efter när jag studerat materialet. Detta är den kvantitativa delen av min undersökning. När jag sedan fått fram exempel på dessa variabler i verken har jag valt att arbeta kvalitativt genom att jämföra bilderna mellan böckerna jag studerat, men även med faktiska arkeologiska fynd, för att i slutändan koppla samman de båda och diskutera huruvida bilden av bronsåldern som ges är gångbar och möjlig att lära sig något från, eller om den helt saknar relevans när det gäller kunskap.

Variablerna jag har jobbat med lyder som följer:

- Hur framställs bronsålderns samhällsstruktur?
- Förmedlas alla bronsåldersmänniskor, eller är vissa bortglömda, exempelvis kvinnor, eller barn?
- Vilken klädedräkt presenteras?
- Vad äter människorna i skildringarna?
- Hur beskrivs bronsåldersfolkets boende och ekonomi?
- Framställs krig eller fred?
- Vilken religion och vilka ritualer skildras?
- Visas internationella kontakter/handel?
- Hurdant klimat presenteras?

Jag har sökt efter dessa fenomen i den litteratur som jag har som källmaterial och sedan jämfört de resultat jag har funnit och illustrerat dessa. Anledningen till att jag har valt just dessa variabler är att jag har försökt täcka olika delar av bronsålderssamhället och på det sättet försökt få fram en så hel bild av bronsåldern som möjligt. Det finns säkert andra variabler som skulle kunna finnas med, men jag anser att dessa räcker för att få en god bild av hur bronsåldern framställs i litteraturen.

Källkritik och svagheter

Jag är medveten om att jag redan hade en föreställning om hur resultatet skulle se ut innan analysen var klar, men jag har ändå försökt att gå in i arbetet på ett sådant sätt att mina föreställningar om resultatet inte skulle styra undersökningen. Jag tror inte att man helt och hållet kan hålla sig själv och sina värderingar utanför det arbete man gör, man kommer själv alltid att vara närvarande i texten. Jag tror dock att en för-föreställning inte alltid är av ondo, utan kan användas som en hypotes. Det är dock ingenting som jag har gjort i detta arbete, utan jag har att försöka sälla bort den föreställning jag har av resultatet för att arbeta rent

vetenskapligt med materialet. Jag tror att detta är möjligt då jag använder samma variabler för undersökningen på hela mitt källmaterial.

Kritik kan komma för de urval jag har gjort när det gäller mitt källmaterial, men jag anser att jag har använt mig av en representativ del av det material som finns till förfogande. Jag har även valt att använda mig av skandinaviska författare från 1980 och framåt, förutom en författare som är finsk. Jag har gjort detta för att dels begränsa mitt material, dels för att det är skandinavisk bronsålder jag undersöker och detta i ett modernt perspektiv. Jag anser därför att jag kan ta mig friheten och begränsa mitt material till detta.

Jag är också medveten om att en författare har skrivit tre av böckerna, vilket ger hennes syn på bronsåldern stort utrymme i materialet. Jag har dock använt mig av all den skönlitteratur som jag har hittat som behandlar skandinavisk bronsålder, vilket gör att det är en representativ del av materialet.

ANALYS

Bearbetning av materialet

Jag har valt att bearbeta mitt material utifrån de variabler som nämnts tidigare. För att få en tydlig bild av varje variabel och eventuella skillnader mellan olika böcker, har jag valt att även ställa upp analysen enligt dessa teman. Under varje tema framgår det dock tydligt vilka böcker som varje skildring speglar.

Vilken samhällsstruktur framställs?

Några skildringar som jag har arbetat med framställer något slags hövdingadöme. Folken i böckerna refererar ofta till sin grupp som stammen, vilket är fallet i boken *Sjamanens Hest* (Grønli & Solgaard 1998:7) och folket Tusenbröderna i boken *Bronsåret* (Luther 1996:16). Oftast är det männen som styr, men det finns några undantag som jag kommer att ta upp senare. Alla böcker som skildrar ett hövdingadöme refererar dock inte till sin ledare som hövding. I boken *Svenne Jägare – pojken som inte kunde dö* kallas dessa ledare för stormän. Dessa stormän bor i storgårdar med tillhörande palissadanläggning och det är dessa stormän och deras fruar som har råd med det dyra och eftertraktade bronset, samt det ännu dyrare guldets (Peterson 1981:73, 74, 78). De texter som förmedlar ett hövdingadöme är, till viss del, boken *Bronsåret* och Valhallatrilogin, boken *Bronssvärdet* och *Svenne Jägare*.

Vidare finns det böcker som inte förmedlar någon hövding överhuvudtaget. I skildringen *Sjamanens Hest* är det schamanerna som verkar vara stammens överhuvud och det finns också en schaman i varje stam. I *Bronsåret* nämns specifikt att stammen har varken fattiga eller rika, bara vördade gummor och gubbar ((Luther 1996:26). Boken innehåller dock en hövding, men denna hövding råder över ett annat folk än det folk som boken huvudsakligen skildrar. I böckerna *Flickornas historia* och *Sagan om Rane* förmedlas inte något styrelseskick alls och man nämner inte hur samhällsstrukturen ser ut. Troligt är att detta beror på att böckerna är riktade till barn, medan de andra skildringarna är riktade till ungdomar och vuxna. I *Flickornas historia* ter det sig dock som att det är männen som styr, men någon vidare information får man inte. Det är även männen som utför ceremonierna som skildras i texten (Lindström & Tidholm 1997:15). I *Sagan om Rane* nämns inte någon samhällsstruktur, men smeden i byn skildras som en mäktig man som till och med besitter magiska krafter. Smeden, eller bronsgjutaren, framställs även i Valhallatrilogin som kunniga i magi. Detta kommer jag dock att gå in på mer senare i texten, tillsammans med andra rituellt kunniga förmedlade i litteraturen.

I Johanne Hildebrandts valhallatrilogi förmedlas ytterligare en form av styre. Tre av fem olika folk i hennes skildringar har ett matriarkat. Vanaheim styrs av drottning Åse, och sedan drottning Gefjyn, i Alfheim råder i första boken i trilogin en kungamakt, men normen är att en drottning sitter på tronen. Tronen med kungen Alvarin efterföljs av dottern Alfild (Hildebrandt 2004:117). Dessa drottningar har ingen kung vid sin sida. Krigarfolket kvänerna har även de en drottning vid namn Gondul vars roll sedan tas över av kvinnan Hrist. Kvänernas krigare är alla kvinnor (Hildebrandt 2003:31; Hildebrandt 2004:70). De folk som har en manlig hövding är de som bor i Hallunda, med Tryggve som hövding (Hildebrandt 2003:15) och asarna med först Oden och senare sonen Tor som hövding. I sista boken i trilogin, *Saga från Valhalla*, menar en ung man att en ny tid är på väg. En tid utan drottningar och prästinnor utan istället starka, manliga hövdingar och manliga gudomar (Hildebrandt 2005:317).

Under de politiskt ledande i samhället finns den rituella eliten. I ett fall är dessa två desamma då, som jag tidigare nämnde, schamanen fungerar som överhuvud både politiskt och rituellt. I en del verk är det manliga schamaner som är de rituella ledarna. Så är fallet i *Sjamanens Hest*, *Bronsåret* och till viss del Valhallatrilogin, där Loke är schaman hos asarna. Hos vanerna finns även manliga präster i form av alvpräster. De deltar i vissa ritualer med Vanaheims prästinnor, de lever enskilt och är även bronsgjutare. I boken *Bronssvärdet* är schamanens funktioner istället praktiserade av en sejdkvinna som har högt anseende och i *Sagan om Rane* är funktionen delegerad till smeden. I *Flickornas historia* och i *Svenne Jägare* kan man inte se någon religiös elit överhuvudtaget och i Valhallatrilogin är det främst prästinnor som tar hand om kulten. Prästinnorna lever i Vanaheim och leds av en översteprästinna. Översteprästinna är enligt tradition syster till drottningen, så att den ena ska ha makten över politiken och den andra över kulten. Det görs dock ett undantag från regeln då Snotra får axla översteprästinnans mantel under en tid, då den rättmätiga arvtagaren Freja var satt på undantag i stammen. Även i *Sjamanens Hest* finns en kvinnlig religiös elit. Denna elit består av en mycket mäktig Völva.

I Valhallatrilogin beskrivs även ett rättskipningssystem i form av ett ting. Tinget beskrivs främst i sista delen av trilogin och det är prästinnorna som är ledarna av tinget. Domen sägs dock komma från Gudinnan, vilket medför att prästinnorna endast är förmedlare (Hildebrandt 2005:23). Tre lagar nämns i trilogin. Folket måste hjälpa den som är i nöd (Hildebrandt 2003:103), öga för öga, tand för tand-principen gäller (Hildebrandt 2003:31) samt att det är olagligt att vidröra en prästinna, där piskrapp och hängning diskuteras som möjliga straff (Hildebrandt 2005:145).

Om man betraktar dessa framställningar av bronsåldern i relation till arkeologisk forskning menar jag att det finns en hel del som kan härledas till faktiska fynd, eller teorier. Vissa delar kan verka långsökta, men en kritisk läsare kan med lätthet finna inspiration till beskrivningarna i det arkeologiska materialet. Hur mycket av beskrivningarna i de skönlitterära böckerna som kommer från faktiska fynd och hur mycket som skiner igenom från författarens egen samtid kan vara svårt att detektera. Jag kommer dock att föra ett diskuterande resonemang kring de båda möjligheterna genom hela uppsatsen.

Böckerna skildrar i stort ett stamsamhälle som utgör mindre byar. Stammen leds av en hövding, eller storman som han heter i vissa skildringar, och är oftast man. Jag finner det troligt att så skulle kunna vara, då bronsåldern har sina gravhögar som ofta innehåller praktfulla gravgåvor i brons. I början av bronsåldern fanns ingen lokal produktion av brons i Sydskandinavien, allting importerades från kontinenten. Detta borde betyda att bronset var

något mycket exklusivt och dyrt och därmed endast tillägnat de allra rikaste, vilket skulle stödja teorin att bronsåldern bestod av stammar med egen hövding och med nya rikedomar. Det fanns troligtvis en social elit med ett krigarideal i bronsålderssamhället. Detta antagande baseras på de rika gravar med statusföremål i form av exempelvis vapen som vi finner under bronsåldern (Kristiansen & Larsson 2005:113, 213). Vi vet att det fanns kopparfyndigheter (brons är en legering av koppar och tenn) i Sverige under denna tid, men det finns inget som tyder på att det skulle förekomma gruvdrift på koppar här under denna tid. Troligtvis skildrar de många lyxföremål som kom in i Sydskandinavien från centrala Tyskland, under bronsåldern ett komplext regelverk när det gäller lyxvaror i norra Europa. Föremålen användes av eliten för att de sedan skulle kunna byta upp sig till utländska prestigeföremål (Gillis *et al.* 2004:132f). Göran Burenhult legitimerar teorin om ett hövdingadöme med hjälp av de gravhögar som byggs under bronsåldern. Han menar att högarna i många fall ligger samlade i något som man troligen kan beteckna som territorier, eller hövdingadömen. Han menar även att dessa stått under central ledning av en hövding som bland annat har kunnat garantera en säker handel (Burenhult 1991:69).

I Johanne Hildebrandts Valhallatrilogi ser vi dock ett annat slags styre. Hon har främst förmedlat ett matriarkat med en drottning i spetsen. Hildebrandt förmedlar olika slags folk, där tre av folken styrs av en drottning och två folk av en hövding. Troligt är att Hildebrandt, har sett på de rika bronsåldershögarna i Danmark, där flera av de gravlagda är kvinnor, och tolkat dessa som kvinnor med makt. Om Hildebrandt verkligen menar att bronsåldern styrdes av ett matriarkat, eller om hon låter sina nutida värderingar, medvetet eller omedvetet, starkt skina igenom får jag dock låta vara osagt. Det är föga troligt att kvinnor skulle ha styrt under bronsåldern, då det inte finns några indikationer på att ett matriarkat skulle ha varit rådande någon annanstans i världen, under någon annan tid i förhistorien och historien (Ovesen 2007). Ledaren i forntida samhällen var den som skulle skydda sina undersåtar från faror. Det var ledaren som skulle kunna leda sitt folk i strid, och för att överhuvudtaget överleva var ledaren tvungen att vara stark både fysiskt och psykiskt. Det är därför troligt att bronsålderssamhällets ledare var man. Det finns dock vissa personer som menar att bronsålderns rika gravhögar för kvinnor, de många smycken som hittas från bronsåldern och hållristingarnas skålgropar, som ska symbolisera en kvinnlig gudom så mäktig att hon inte får avbildas, tyder på ett matriarkat under bronsåldern. Troligt är dock att det är fruar och döttrar till mäktiga män som istället syns i artefaktmaterialet (Burenhult 1991:70).

De religiösa experterna som förmedlas kan mycket väl ha existerat i många fall. Schamaner finns, eller fanns, i olika former i flera kulturer världen över. Vi ser dem till exempel hos Nordamerikas indianer och i samernas nåjder och det är troligt att de även existerat i någon form under forntiden. Det finns vissa gravfynd från Danmark som tyder på att det ligger schamaner i gravarna. Individerna i gravarna har fått med sig en läderpung med olika föremål som mest liknar amuletter som brukats i magins tjänst. Rakknivar och eldslagningsdon förekommer också i gravarna. Det finns nedlagt ting från människoriket och djurriket, från den manliga sfären och den kvinnliga och från jordens element. Jørgen Jensen menar att detta är schamaner eller trollmän som har blivit nedlagda. Det finns även en kvinnograv i Maglehøj på Nordsjälland som visar liknande gravinnehåll och som skulle förklara och legitimera förekomsten av kvinnliga religiösa experter (Jensen 2006:301ff). Blickar man ut över Medelhavsområdet under denna tid och kanske framförallt något senare, ser man tydliga bevis på både präster och prästinnor. Troligt är att inspirationen har kommit härifrån och sedan vävts samman med skandinaviska fynd som exempelvis ristningarna i Kiviksgraven som verkar föreställa något slags prästerskap och som Jensen också menar är bilder som föreställer en schamans insikt och erfarenheter (Jensen 2006:303). Den dansande kvinnan i Tanum, eller

för den delen viltgörelserna som höljts i ett mystiskt dunkel är också exempel på detta. Skildringen av Völvan i *Sjamanens Hest* är direkt hämtat från den vikingatida/tidigmedeltida litteraturen, där jag främst tänker på Völuspá (Völvans spådom). Troligt är att man också hämtat inspiration från de stavar från järnåldern som man hittat och tolkat som völvestavar. Appliceringen av völvans i en bronsåldersmiljö menar jag troligen är felaktig, då inga fynd påträffats från denna tid och völvans ska troligtvis endast sättas samman med en sen järnåldersmiljö, eftersom det är i denna miljö hon nämns i den Sagalitteraturen (Näsström 2001:242f). Troligtvis har man dragit denna parallell på grund av svårigheten att sätta samman bronsåldern med en specifik religiös elit och för att völvans är ett känt fenomen.

Slutligen förmedlas även smeden, eller bronsgjutaren som en person med magiska krafter. Vissa teorier inom arkeologisk forskning menar på att man under bronsåldern trodde att bronsgjutarna var en specialiserad elit som hade stor makt då de kunde tämja solen/elden i berget. Bronsgjutaren skulle således vara en exklusiv skara. En CD-uppsats skriven av Andreas Nilsson pekar dock på att detta inte alltid ska ha varit fallet. Han har gjort försök att gjuta bronsföremål samt tittat på olika bronsföremål för att undersöka svårigheten med detta och om produktionen kunde ske på en hemmanivå. På faktiska artefakter har han hittat bland annat gjutningsfel, spår av användning samt dålig efterbearbetning som han menar att ingen specialist skulle släppa igenom. Han menar alltså att vissa bronsföremål är gjorda av amatörer och inte en exklusiv elit. Dock är han mycket tydlig med att prakt- och lyxföremål som exempelvis bältesbucklor inte har kunnat tillverkas av en oerfaren amatör. Det ter sig alltså som att det funnits en kombination mellan specialiserat tillverkade bronsföremål och produktion i hemmet. Troligtvis är dock teorin om bronsgjutaren som en magisk person felaktig (Nilsson 2007).

Hur förmedlas bronsåldersmänniskan?

Generellt kan man säga att bronsåldern framställs som männens värld. Valhallatrilogin är dock undantaget som bekräftar regeln. Några som de allra flesta författare har glömt bort är barnen. När barnen väl förmedlas blir de ofta passiva figurer som endast figurerar i förbifarten. Även här finns dock ett undantag som jag önskar ta upp. Vidare berättar Hildebrandt även om två fall av homosexualitet. Det första fallet är drottningen Gefjyn som har en homosexuell relation med en annan kvinna (Hildebrandt 2004:261) och i det andra fallet är det asen Ull som anses vara en *ergi* av de andra asarna. En *ergi* är en omanlig man, eller en homosexuell (Hildebrandt 2005). Det som är nämnvärt är att det inte är någon som reagerar på drottningens homosexuella förhållande, men när Ull kallas för en *ergi* så anses det vara något skamligt.

I boken *Bronssvärdet* är det nästan enbart män som skildras, vilket även är fallet i boken *Flickornas historia*, *Svenne Jägare* och *Sagan om Rane*. I *Sagan om Rane* förmedlas kvinnan i form av huvudkaraktärens fru och gamla mor. Kvinnorna får här klassiska kvinnoroller och framställs inte som egna individer, utan i relation till en man.

Jag menar att *Sjamanens Hest* har en relativt god balans i framställningen av kvinnor och män. De har många kvinnliga gudomar, har både kvinnlig och manlig religiös elit samt en självständig kvinna som en av huvudkaraktärerna. Något som starkt poängteras genom hela boken är att män och kvinnor är lika mycket värda och att de är bra på olika saker. På ett ställe i boken skrivs det att män och kvinnor är lika mäktiga i andarnas ögon och att man därför ska behandla män och kvinnor lika väl (Grønli & Solgaard 1998:231). Barn nämns dock endast i förbifarten.

I Valhallatrilogin är det männen som istället är osynliga. De män som syns är asarna samt ibland alvapräster. Kvinnorna är dock de styrande och man omnämner ofta män i nedlåtande ordalag. I sista boken i serien kan jag dock skönja att fler män än tidigare syns. Vid ett tillfälle nämns också att en tid då männen ska härska är på väg (Hildebrandt 2005:317). Barn är även här relativt osynliga och när de syns är det mest i förbifarten, inte som levande individer med ett eget uttryckssätt och egna sysselsättningar som till exempel lekar.

Ett undantag till detta ser vi dock i boken *Bronsåret*. Här framställs barn som leker och äger leksaker. Även ungdomar relateras till. Bilden är inte smickrande, men ger ändå en relativt verklighetstrogn bild av tonåringar. De framställs som lata och att de bara driver omkring (Luther 1996:14, 21, 39). Det nämns också att det nya folkets flickebarn, de som precis flyttat dit, inte får vara ute och leka som barnen hos Tusenbröderna, utan måste sitta inne och sy som de vuxna kvinnorna gör (Luther 1996:119).

Vad gäller äktheten i framställningen om bronsålderns människor är det svårt att säga något konkret. Givetvis har det funnits både män, kvinnor och barn under bronsåldern, så att balansen inte syns i skildringarna är i sig felaktig. Att barn inte syns i skildringarna menar jag beror på två olika saker. Den första är att barnen inte heller syns i det arkeologiska artefaktmaterialet, kanske för att vi inte vet vad vi letar efter, och den andra är att böckerna är skrivna av vuxna som har svårt att sätta sig in i barnens referensvärld. Barnen blir inte lika trovärdiga som de vuxna karaktärerna. Att kvinnorna inte syns anser jag bero helt och hållet på författarens egen världsbild. Vi är vana att det är männen som är mitt uppe i äventyret, medan kvinnorna är mer passiva figurer i bakgrunden. Detta menar jag även är fallet för Johanne Hildebrandts totalt motsatta skildring av det kvinnliga i hennes romaner. Kvinnorna är de som tar för sig och är mitt uppe i det spännande, medan männen blir de som är tillbakadragna och gör som kvinnorna säger. Alla tre böckerna i Valhallatrilogin är skrivna under 2000-talet, vilket de är ensamma om i litteraturen som jag har undersökt, och de riktigt osar 2000-tal. Kvinnorna har tagit över äventyren och det ser vi även på andra håll, som i filmvärldens hjältinnor och äventyrare likt skattsökande Lara Croft och zombiebekämpande Milla Jovovichs gestaltning i filmen *Resident Evil*. Allt detta i sann feministisk anda. Jag menar att det är mycket tydligt att Hildebrandt genom denna skildring vill applicera sina egna, feministiska värderingar på ett bronsålderssamhälle. Böckerna är troligtvis även riktade till en kvinnlig publik i åldrarna 15-35 år, vilket även det är ett svar på frågan om varför kvinnorna blir de dominerande i böckerna.

Egentligen är det nog troligt, sett till arkeologiska källor, att det var männen som var de dominerande i bronsålderssamhället, medan kvinnorna mer blev stående till sidan som mor och hustru i första hand.

Vilken klädedräkt presenteras?

Den mest frekventa klädedräkten i skildringarna av bronsåldern är en kvinnodräkt. Denna kvinnodräkt består av en kort snörkjol och en kort ylletröja, en likadan klädsel som återfanns i ekkistegraven i danska Egtved. Klädedräkten dyker upp i Valhallatrilogin, i boken *Sjamanens Hest*, *Flickornas historia* och troligtvis även i *Bronssvärdet*. I Valhallatrilogin bärs dräkten av ett flertal olika karaktärer, bland annat Freja och Idun (Hildebrandt 2003:227; 2004:106, 133). I *Sjamanens Hest* bärs dräkten av kvinnan Urd när hon dör, där även likadana smycken som de Egtvedflickan bär figurerar i berättelsen. Dräkten bärs även av unga kvinnor som kommer till stammen för att delta i festligheter (Grønli & Solgaard 1998:139, 269). I *Flickornas historia* är flickan Aulis iklädd en likadan dräkt som Egtvedflickan och hon har en bältesplatta

i brons på magen vars band hon måste vira flera gånger runt midjan eftersom hon är så smal (Lindström & Tidholm 1997:14), och i *Bronssvärdet* är inte beskrivningen nog informativ för att man helt ska kunna dra någon slutsats om huruvida klädedräkten är just densamma. Den beskrivs som en kjol och en kort ylletröja (Lindberg 1998:56f).

Figur 2. Rekonstruktion av Egtvedflickans dräkt (Anni Brøggers hemsida, besökt: 2007-10-24).

I Valhallatrilogin bär kvinnorna ofta klänningar i olika färger. Drottning Åse bär, för att manifestera makt och rikedom, vid ett tillfälle en röd klänning, ett tungt guldhalsband, bronsspiraler på armarna, en mantel med stenar på, en spetsig bältesplatta på magen och vackert broderade skinn skor (Hildebrandt 2003:17). Den

Figur 3. Egtvedflickans dräkt som den har visats på Nationalmusset i Köpenhamn (Google Bilder, sökord: Egtvedpiggen, besökt: 2007-10-24).

röda klänningen återkommer hos andra personer i andra delar av trilogin, men det är alltid mäktiga kvinnor som bär den. Vid ett tillfälle bärs en röd klänning av Alfhilds dotter Ingvild som ska bli Alfheims nästa drottning och vid ett annat tillfälle nämns att gårdsägarinnor är iklädda röda klänningar. Den gula färgen verkar också vara förunnad de rika, då det beskrivs att ett höftskynke färgat i gult är en rikemansdräkt (Hildebrandt 2005:72, 21, 60). Vidare beskrivs Alfhild vid flera tillfällen iklädd ett bälte med bronsrör längst ut som klingar när hon rör sig (Hildebrandt

Figur 4. Bild av Aulis där hon bär likadan dräkt som Egtvedflickan (Lindström & Tidholm 1997:17).

2004:117, 119; Hildebrandt 2005:65). Det är dock bara Alfhild som är iklädd denna typ av bälte. Prästinnorna bär alltid blåa klänningar, vilket kan jämföras med völvens blå klänning i *Sjamanens Hest* (Hildebrandt 2004:86; Grønli & Solgaard 1998:111). Freja, som är prästinna, har en blå klänning med löst skört över höfterna för att få dessa att verka större. Detta ska ha varit hennes finaste klänning (Hildebrandt 2003:37). Även vid bröllop bär bruden en blekblå klänning och brudgummen en blå finkolt (Hildebrandt 2004:267). Den blå färgen verkar vara mycket exklusiv. I boken om Saga nämns dock att översteprästinna bär en mörk klänning i stället för den blå som de andra prästinnorna bär (Hildebrandt 2005:274). Den manliga motsvarigheten till prästinnorna i Vanaheim är alvapräster. De är iförda vit klädsel, en färg som deras klädsel även har när de är döda (Hildebrandt 2004:196). Kvänerkrigarna har ytterligare en klädedräkt som sticker ut från mängden. De är klädda i skinnkläder och har flåtor insmorda i lera för att bli grå och styva. Deras drottning är iklädd en särk i mjukt sälskinn, ett halsband av björn- och

vargtänder, samt har havsgudinnan Rans märke intatuerat i pannan (Hildebrandt 2003:17). Något som verkar vara viktiga plagg i trilogin är manteln och kolten. Manteln bärs av olika klasser, det är bara utförandet som skiljer sig, och kolten verkar bäras som vardagsplagg av de flesta som inte tillhör det högsta skiktet och av asarna. Även kjolar i olika färger bärs som vardagsplagg. Bältesplattor i brons nämns som ett statustecken (Hildebrandt 2003:243).

De mest utstickande plaggen i *Sjamanens Hest* är klädedräkterna hos den religiösa eliten. Schamanerna är iklädda skinnkappor. På dessa skinnkappor fastsätts skinnband, ett skinnband för varje anderesa som schamanen gör. Det finns dock vissa varianter av övrig klädedräkt hos de olika schamanerna. En schaman har en tjock fårskinnsväst, vävd jacka, skinnbyxor samt en kalott med ett mushuvud fram på huvudet och en annan schaman framställs i en skinnluva med små vita skal och ett silvergrått lodjursskinn (Grønli & Solgaard 1998:100, 107). Völvan har också hon en väldigt speciell dräkt, en dräkt som dock är känd från Sagalitteraturen i form av blå kappa, svart luva fodrad med vitt kattskinn, kattskinn runt handlederna och en stav (Witting 2005:4). Hon bär en svart luva på huvudet, en blå klänning, vitt kattskinn runt handlederna och en völvestav i handen. I berättelsen beskrivs också en skillnad i klädedräkt mellan gifta och ogifta kvinnor. En ogift kvinna i boken har långt hår, bär en vävd linneblus, lång ullkjol och har ett vävt band som bälte. En annan kvinna, som troligtvis är gift då inget annat skrivs, har kortklippt hår, grovvävd kjol, kort blus av vävt tyg och en flintkniv (Grønli & Solgaard 1998:35). Skillnad i hårlängd hos gifta och ogifta kvinnor finns även med i Valhallatrilogin, då kvinnan vid bröllopet skär av sig håret och offerar det till makterna. Detta går jag dock in på djupare under temat religion och ritual. Bokens huvudkaraktärs klädedräkt beskrivs i detalj, varför jag väljer att lika detaljerat beskriva den här. Han beskrivs iklädd en kofta av grovvävd ull där ärmarna går i ett med ryggen. Framstycket är dekorerat med ljusare ulltråd och koftan går ner en bit på låret. Han har även på sig en ytterkappa av bäverskinn, en luva gjord av små trekantiga skinnbitar som sytts ihop till en hög spets och sedan kantad med mjuk päls, ett par skinn skor som är mer som påsar och hålls uppe med mjuka lädersnoddar, samt sockor av ull, finare vävda än koftan (Grønli & Solgaard 1998:31).

I undersökningens resterande skildringar läggs inte så stort fokus på klädedräkten och i boken *Sagan om Rane* framställs inte någon klädedräkt alls. Detta beror dock med största sannolikhet på att boken är baserad på kända hällristningar, hällristningar som inte speglar någon klädedräkt. Inte heller i *Svenne Jägare* nämns någon komplett klädedräkt. Det skrivs att kläderna är vävda och att männen från söder är skodda i skinnsandaler, samt att de rika männen och kvinnorna bär ringar i guld och att de rika kvinnorna använder nålar och fibulor i brons för att hålla ihop dräkten (Peterson 1981:52, 74, 80).

Det finns dock några intressanta klädedräkter att beskriva. I *Bronssvärdet* är det stammens hövding och sejdkvinna som bär dessa klädedräkter. Stammens hövding är, i en ritual, klädd i en vit mantel i sälkutskinn, prydd med sältänder och snäckskal och en vit mössa som hörde till. Sejdkvinnan bär i samma ritual en hjortskinnsväst, en huva prydd med örnfjädrar och ett havsörnshuvud, samt vingar på axlarna (Lindberg 1998:108). En man i skildringen bär också en lång ullkolt i grönt, en färg som inte har använts i någon annan skildring (Lindberg 1998:56f).

Även i boken *Bronsåret* är framställningen av klädedräkten sparsmakad och vi får bara ta del av tre hela klädedräkter, två till kvinnor och en till en liten pojke. En kvinna beskrivs bära lång kjol, jacka av skinn, bälte av runda plattor och liten rund skinnmössa, medan en ung kvinna framställs i höftlång skinnblus, kjol som snörs ihop i midjan med ett band, skinn skor, pälsjacka och ett snidat benspanne i form av en säl att hålla ihop jackan med (Luther 1996:10,

25). Pojken förmedlas bära skinnkolt och grannstammens hövding bär hjälm (Luther 1996:28, 93). Intressant är att det beskrivs att människorna fyller sina tofflor med hö om vintern för att lättare hålla värmen (Luther 1996:108).

Något som är intressant och som figurerar i flera av bronsåldersskildringarna är närvaron av tatueringar. I Valhallatrilogin har prästinnorna de olika gudinnornas märken intatuerade, vilket även är fallet med krigardrottningen Gondul som har havsgudinnan Rans märke intatuerat (Hildebrandt 2003:17). I *Sjamanens Hest* är tatueringarna ett tecken på att man har blivit man och i *Bronsåret* framställs det som en vardagsföreteelse (Grønli & Solgaard 1998:39; Luther 1996:29).

Figur 5. Några klädedräkter som presenteras i bronsåldersskildringarna (Bild tecknad av författaren).

Den korta snörkjol och korta ylletröja som beskrivs har definitivt hämtat inspiration från Egtvedflickans klädedräkt i graven. Även de bronsrör som Hildebrandt beskriver i slutet av Alfhilds bälte har troligen sitt ursprung i Egtvedflickans dräkt där bronsrör existerar i snörkjolen (Jensen 2006:197). Bronsrören förekommer även i andra kvinnogravar från bronsåldern som komplement till halsringar och bältesplattor. De utgör således en del av den kvinnliga bronsklädnaden och anses vara en kvinnlig statussymbol tillsammans med andra brons och guldsmycken (Selling 1999:399ff). Ett problem med att framställa klädedräkter från bronsåldern är att man bara har gravmaterial att gå efter. Visserligen har klädedräkten existerat, men det är omöjligt att säga om dräkten endast är ett rituellt plagg som använts i gravläggningar och kanske bara av ett exklusivt utvalt folk, eller om det symboliserar även vardagsplagg använt av mer eller mindre alla i en viss grupp. Mycket tyder på att de allra flesta klädedräkter som skildras har sin bas i de danska

ekkestegravarnas innehåll, men en hel del kommer också från författarens egen fantasi och strävan efter att ge en så nyanserad och levande bild av bronsåldern som möjligt. Det är svårt att finna belägg för färger och Hildebrandts skildringar av olika klänningar. Dessa klädedräkter har nog hittat sin inspiration från järnålder och medeltid. Den blå färgen var svårt att få tag på vid våra breddgrader (NE online, sökord: färgväxter, besökt 2007-11-07), men den användes bland annat under järnåldern av völvan. Troligt är att detta har varit Hildebrandts referens. Den röda färgen ser vi under medeltid och renässans hos kungligheter, men även i klädedräkten som bars av hövdingen i Högom, en grav som härstammar från folkvandringstid (Hemsida: Kraknasjarnet, besökt:2007-11-07). Tittar man på vilka som beskrivs använda kläder i denna färg så är det just kungligheter och överhuvuden. Vidare så kan vi finna likheter mellan den klädedräkt som förmedlas hos männen i Valhallatrilogin och de kläder som hittats i ekkestegravarna. Fynden visar på män som burit en slags höftklädnad och ett mantel- eller kappliknande plagg om axlarna, vilket också Valhallatrilogins män gör. Muldbjergmannen och Trindhøjmannen bar även ett plagg som går högre upp på kroppen än en höftklädnad, vilket skulle kunna vara den kolt som Hildebrandt iklär sina manliga karaktärer (Jensen 2006:207ff). Intressant är också att Luther i sin roman skriver hur folket fyllde sina tofflor med hö. Den neolitiska man som hittades upptinad ur isen i Ötztalalperna

1991, Ötzi, hade skor på fötterna som var fyllda med hö (Sjøvold:2007). Troligtvis kommer inspirationen från detta fynd.

Den ogifta kvinna som beskrivs i *Sjamanens Hest* har många likheter, när det gäller klädedräkt, med Skrydstrupflickans dräkt. Skrydstrupflickan var klädd i en tröja med trekvartsärm och en lång kjol som hölls samman med ett vävt bälte. Hon hade även långt hår som var konstfärdigt uppsatt (Jensen 2006:181, 202). Skillnaden ligger i materialet i klädedräkten, som i *Sjamanens Hest* bestod av linne och inte ull. Kvinnan i *Sjamanens Hest* hade även hon långt hår, men det nämns ingenstans att håret är uppsatt i någon frisyr.

Troligt är alltså att författarna till böckerna har sökt inspiration från Danmarks ekkistegravar, men lagt till dräkter från senare tider och sin egen fantasi för att göra berättelsen mer fyllig och levande.

Vilka matvanor skildras?

Gemensamt för många av skildringarna är att gröt är någon slags basföda. I Hildebrandts trilogi äter man den bland annat på morgonen, där man också sötar den med honung och i *Bronssvärdet* äts en god gröt gjord på säd och torkade bär, eller en gröt gjord på vass. I *Bronsåret* beskrivs gröten som grå och i *Flickornas historia* äter en man som ska offras en offergröt (Hildebrandt 2003:13; 2004:87; Lindberg 1998:94, 119; Luther 1996:29; Lindström & Tidholm 1997:16). I Valhallatrilogin äter man även en blodgröt som antingen innehåller fiskbitar eller kokta blad. Vid ett tillfälle, när ingen annan mat finns att få, äts också en gröt gjord på lavar (Hildebrandt 2003:266, 268, 323).

Morgonmålet är ett mål som inte bara beskrivs i Valhallatrilogin utan förekommer i flera skildringar. I de andra skildringarna är det dock inte gröt som äts. I *Sjamanens Hest* äter folket flatbröd, kokt fisk och varmt örtavkok (Grønli & Solgaard 1998:38) och i *Bronsåret* serveras fisksoppa med ett stenhårt, segt bröd och med honung som efterrätt (Luther 1996:36, 38).

I övrigt är det mest kött och fisk som äts i alla skildringar och i *Sagan om Rane* är det den enda kost som beskrivs. I Valhallatrilogin äter folket surfisk, kött med löpe till, blodigt kött, grillat griskött och musslor (Hildebrandt 2003:162, 228, 266, 268, 313). I *Sjamanens Hest* är köttet torkat och kokt ål står på menyn förutom den myckna fisken, medan det i *Bronssvärdet* förmedlas en kost baserad på kött i form av fläsk, helstekt får och sälkött som kan vara både stekt, syrat och gravat, enbärsspackad abborre, fågelägg, skörost (enkelt gjord ost som blir kvar när man pressar ut vassel från surnad eller uppvärmd mjölk) och soppa på jäst blod (Lindberg 1998:15, 22, 48, 90, 92, 102, 169). I *Bronsåret* äts mörkt kött, sälkött, rökt lax, torkad fisk, fisksoppa med timjan och musslor, rökt fågelkött med smultron och torkat kött (Luther 1996:11, 20, 42, 49, 74, 95). Ägg äts även här och steks på en flat sten över elden (Luther 1996:60). I *Svenne Jägare* beskrivs vad som anses vara god mat, vilket är fisk, kött, fågel, gröt på vete och korn, eller ojästa glödkakor (Peterson 1981:76).

Man äter också bröd, som i många skildringar beskrivs som segt och hårt, vilket inte är konstigt då det är gjort på korn och råg utan gluten och med det ingen elasticitet och jäsning. Bär äts i mängder och likaså nötter, honung och en del rötter, som exempelvis från stensöta vilket omnämns i både Valhallatrilogin och i *Bronssvärdet* (Hildebrandt 2003:249; Lindberg 1998:90). I dryckesväg är mjöd och öl det vanligaste och förekommer i alla skildringar utom *Svenne Jägare*, *Flickornas historia* och *Sagan om Rane*. I *Svenne Jägare* dricker man istället honungsvin och jäst björksaft (Peterson 1981:87). Andra drycker som förekommer är enbärdricka, starkdricka som verkar vara någon slags spritdryck, örtavkok och björksaft

(Hildebrandt 2003:49; 2004:135; Grønli & Solgaard 1998:38; Lindberg 1998:17, 34, 102, 124; Luther 1996:20).

De arkeologiska bevisen på bronsålderns matvanor kommer från utgrävningar på boplatser. De platta och hårda brödkakor som förmedlas skulle kunna vara riktiga, för brödet under bronsåldern skulle inte vara jäst. Det är dock osäkert om man bakade och åt bröd under bronsåldern, då det äldsta fyndet av bröd i Sverige kommer från 200 f.v.t (Welinder 1998:165). I Vrå i Uppland har man också hittat en brödlignande klump bestående av svårbestämbara växtrester som antagligen är gröt. Man har även funnit rester av förkolnade matrester på insidan av lerkärl som tyder på en gröt, eller ett slags mos (Welinder 1998:166). Studier pekar på mos av frön, nötter, blod och lever och under bronsåldern även säd. Det är heller inte ovanligt med fisk, ärtor, bönor och gröna blad, vilket skulle stödja framställningen av blodgröt med fiskbitar, eller kokta blad som finns i Valhallatrilogin (Welinder 1998:166). Den offergröt som refereras till i *Flickornas historia* härstammar troligtvis från den offergröt som arkeologer fann i magen på Tollundmannen, ett danskt mosslik från järnåldern (Jensen 2006:178).

Man åt även mjölkmat. Vassle, ost och surmjölk var mejeriprodukter som åts. Osten var en enkel variant som kallas skörost och som också finns omnämnd som mat i *Bronssvärdet*. Genom att titta på avfall i form av djurben får man reda på vilka sorters djur som ätits. Man kan även se gnagmärken, sår efter uppvärmning och tecken på mägspaltning på avfallsmaterialet. Även ben från fisk och fågel kan hittas. Vi kan även finna brända sädeskorn och därigenom få reda på vilka sorters sädeslag som använts och det verkar som att den mat som var dominerande under bronsåldern kom från åkrar och betesmarker (Welinder 1998:167, 172).

Hur beskrivs boende och ekonomi?

Framförallt är det långhus som förmedlas. Långhuset är lerklinade och har torv, halm- eller vasstäckta tak. I boken *Sjamanens Hest* står att de på håll ser ut som gräsbevuxna högar med en jordvall runt. Gavlarna ska ha trekantiga öppningar för att röken ska hitta ut. Mellan husen ligger en hårdtrampad gårdsplan och mot gårdsplanen vetter två stycken dörröppningar med dörrar av grovt tillhuggen plank (Grønli & Solgaard 1998:33f). Detta ska även vara utseendet på rekonstruktionerna av hus på *Bronseplassen* i Norge där bokens författare arbetar (Hemsida: Bronseplassen, besökt: 2007-11-07). I *Svenne Jägare* berättas, förutom att folket bor i trähus, att stormännen bor i palissadinhågnade storgårdar som består av flera hus (Peterson 1981:78, 82). I valhallatrilogin får vi även mått på långhuset. Drottning Åses hall ska vara över 50 steg lång och vara bemalad i gult med bilder av vårblot, begravingar, skepp, gudar och gudinnor. Hallen omtalas som enorm (Hildebrandt 2003:15). Hallen ska även ha dubbeldörrar (Hildebrandt 2004:151). I boken om Saga går man mer in på själva konstruktionen av långhuset, med flätade slakor och lera på slakorna (Hildebrandt 2005:43f). Vi får även ett mått på ett litet långhus. Detta långhus ska vara 15 steg långt (Hildebrandt 2005:90). Gemensamt för alla framställningar av långhus är att insidan har väggfasta sovbänkar. I flera av böckerna nämns också folk som bor i hyddor. Gemensamt för alla dessa folk är att de lever mer på jakt och fiske än på jordbruk. Hyddor nämns som boendeform i Valhallatrilogin, *Bronssvärdet* och *Bronsåret* (Hildebrandt 2003:35; 2005:49; Lindberg 1998:74; Luther 1996:24).

Ekonomi är densamma i alla skildringar. Den enda skillnaden är att vissa framställningar fokuserar mer på fiske och jakt än på jordbruk. Djurhållning förekommer också i form av hund, häst, får, get, svin och ko (Hildebrandt 2003:130; Lindberg 1998:30). Man odlar bland

annat råg, vete och korn (Hildebrandt 2005:47; Luther 1996:20). *Sjamanens Hest*, *Bronssvärdet*, *Bronsåret*, *Svenne Jägare* och *Sagan om Rane* förmedlar främst jakt och fiske som näring, även om åkerbruk också förekommer i alla skildringar. Valhallatrilogin och *Flickornas historia* förmedlar främst åkerbruk som största näring, även om jakt och fiske också förekommer i Valhallatrilogin. Byteshandel nämns också i förbifarten i några av skildringarna, men det kan knappast ses som huvudsaklig näring, utan fungerar mest som ett sätt att få dyrbara saker som exempelvis brons till stammen.

Jag menar att man har tagit del av arkeologisk forskning när det gäller både boendeform och ekonomi. Vi har många belägg för lerklinade långhus under bronsåldern och storlekarna på husen har varit mellan tio och trettiofem meter undre äldre bronsålder, med två undantag på trettiosex respektive fyrtiofyra meter långa för att sedan bli betydligt mindre under yngre bronsålder (Welinder 1998:121). Hildebrandts mått på ett litet långhus på femton meter, samt ett enormt på femtio, skulle alltså kunna stämma om skildringen utspelar sig i äldre bronsålder. Detta är dock inte fallet, då skildringen ska utspela sig på 700-talet f.v.t, det vill säga yngre bronsålder. Det lilla huset kan ha rätta mått, men det finns inga långhus från yngre bronsålder som är över trettio meter (Welinder 1998:121). Hyddorna som nämns kan vara något som främst hänger kvar i medvetandet från en stenåldersframställning. Det finns dock några få belägg för hyddor under bronsålder, men de är sällsynta och ligger inte på samma platser som långhusen (Welinder 1998:116f). Det är jagande och fiskande folk som bor i dessa hyddor och det är troligt att dessa folk bodde just i hyddor, då de troligtvis var mindre bosatta än ett jordbrukande folk, och var tvungna att följa med sina byten under olika årstider. Svårare är att bevisa att husen under bronsåldern var målade. Jag anser dock att detta mycket väl kan ha varit fallet, med tanke på bronsålderns stora konstnärliga värld i form av exempelvis smycken och hållkonst. Enligt en kortfattad Internetsida finns det belägg för att stor del av husen under bronsåldern var målade. Tyvärr hittade jag inga förklaringar av arkeologiska bevis för detta påstående (Hemsida: Arkserv, besökt 2007-11-07).

Bronsåldersfolket var ett jordbrukande folk, men material från bopplatsundersökningar har visat på att jakt och fiske fortfarande var viktiga ekonomier.

Framställs krig eller fred?

Många av skildringarna förmedlar en övergång mellan en idyllisk och fredlig bronsålder till en mer krigisk där nya stammar flyttar in och hotar det välkända. I Valhallatrilogin gestaltar det sig i första boken genom att asarna flyttar in och krig utbryter mellan det vänligt sinnade och fredliga Vanaheim och de krigiska asarna. I andra boken är det gutarna som är målet för krig när de rövar bort asarnas hövding Oden, medan tredje delen hotas av inbördeskrig mellan Alfheimsborna och de vaner som tvingats bosätta sig där på grund av en farsot. I *Sjamanens Hest* gestaltar det sig genom att de fredliga stammarna i det vi idag kallar Norge hotas av stammarna i det vi idag kallar Danmark. Människorov begås av de danska stammarna, vilket leder till oroligheter stammarna emellan. Även i *Bronssvärdet* och *Bronsåret* hotas det idylliska livet i stammen av folk utifrån som flyttar dit. I *Bronssvärdet* handlar det om stridsmännen som kommer med sin mäktiga gud och sina starka svärd och i *Bronsåret* är det svärdmännen som bosätter sig granne med stammen och är kända för att härja och plundra.

I *Svenne Jägare* var bronsåldern inte någon fredlig tid att leva i. Det var en orolig tid och detta påpekas på flera ställen i boken (Peterson 1981:77, 85). Det ter sig som att det var värdesaker och handel som var det som lockade folket till bråk och krig. Även i *Sagan om Rane* är det mycket krigiskt. Det skrivs mycket om vapen, sköldar och en del om blod. Det är krig mot jättarna och smeden i berättelsen säger vid ett tillfälle att det alltid blir bråk och

vapenskrammel när han lyckats smida en dyrgrip (af Klintberg 1989). Det är bara i *Flickornas historia* som bronsåldern framställs som fredlig. Kulten är starkt fokuserad och riktad mot jordbruk, inte mot krig eller önskan om fred (Lindström & Tidholm 1997:16). Detta bör tyda på att författarna vill skildra bronsåldern som en fredlig tid att leva i.

I böckerna behandlas tydligt hur världen börjar bli mindre. Bronsålderns människor rörde på sig mer och mer allt eftersom båtarna blev bättre och bättre. Handeln bredde ut sig och nya folk kom till bronsåldersbygderna. Detta måste ha orsakat nya konflikter. I det arkeologiska materialet skönjer vi en ny slags rikedom med bronser och guld, rikedomar som var eftertraktade och troligtvis medförde girighet.

I en artikel skriven av Helle Vandkilde och Kristoffer Brix Bertelsen tas upp hur det arkeologiska materialet visar en ideologisk och sociopolitisk framställning av krigiskhet till exempel i form av praktvapen. De skriver dock att detta inte behöver vara en måttstock över hur det faktiska samhället såg ut i termer av krig och krigföring, men att historiska och antropologiska forskningsresultat visar ett samband (Vandkilde & Bertelsen 1999:119). De skriver även hur etnografiska studier har visat på att krig i stamsamhällen ingår som handling och struktur och bidrar till att bekräfta stammens ”grundlag” på grund av sin repetitiva och traditionella karaktär (Vandkilde & Bertelsen 1999:124).

När man har gjort slitspårsanalyser på svärd har det visat sig att svärd med massivt bronsfäste inte har några slitspår, och de har således varit rituella vapen, men vissa svärd har både slitspår och tecken på uppslipningar, vilket skulle vara tecken på vapen använda i strid. I en rösegrav på Sydsjälland har man också funnit rester av en vuxen man som hade en spjutspets i brons inbörad i höftbenet. Spjutet måste ha slungats mot honom med stor kraft bakifrån (Jensen 2006:223).

Vidare har arkeologer hittat relativt stora kvantiteter av medvetet nedlagda bronssköldar och andra vapen, exempelvis svärd, som även dessa skulle kunna tyda på en utbred krigföring, eller åtminstone en krigarideologi (Harding 1999:157). I Velim i Tjeckien gjordes mellan åren 1984 och 1995 en exceptionell upptäckt som är ytterligare ett led för att förstå ett eventuellt krigarsamhälle under bronsåldern. Arkeologer hittade här diken som innehöll mängder av människoben, ben som måste ha kommit från upp till hundratals individer. Vissa skelett var intakta, andra var fragment och vissa diken innehöll grupper av människoskallar. Materialet innefattade ben av både män, kvinnor och barn. Vissa av benen visade även upp skärmärken, vilket brukar tolkas som tecken på slakt och i vissa fall till och med kanibalism. De flesta, om inte alla, individer i Velim har blivit dödade och krig är en av de troligaste tolkningarna om orsaken (Harding 1999:158). Detta skulle således styrka skönlitteraturens framställning av en krigisk bronsålder.

Vilken religion och vilka ritualer skildras?

Generellt framställs bronsålderns religion som en naturbaserad religion. Gudomarna som utgör kosmologin är nästan alla naturgudomar. Det enda undantaget är krigsguden som förekommer i ett par av skildringarna, samt den tvillinggud som Johanne Hildebrandt förmedlar i sin Valhallatrilogi.

För det första möter vi gudomen Månen. Gudomen är både manlig och kvinnlig beroende på i vilken skildring vi möter den. I *Sjamanens Hest* heter gudomen Far Måne, medan den i Valhallatrilogin blir Mångudinnan. Mångudinnan har också fått två olika tecken till sin ära.

Det första tecknet är slingrande ormar som är intatuerade på Frejas armar, då hon är Månggudinnans prästinna, och det andra tecknet är skålgropar (Hildebrandt 2003:12, 257). En annan, kanske än viktigare gudom är solen. Solen är även den skildrad med både manligt och kvinnligt genus. I Valhallatrilogin och *Sjamanens Hest* är solen kvinnlig, medan den är manlig i *Bronssvärdet*, *Flickornas historia* och *Svenne Jägare*. I *Svenne Jägare* berättas det att Solguden är den viktigaste gudomen och att denne avbildas i form av cirklar, samt att folket tillverkar en stor bronsplatta som ska föreställa honom (Peterson 1981:86, 83). I två av framställningarna förmedlas Solguden/Solgudinnan som blir dragen över himlavalvet i en vagn. I Valhallatrilogin nämns även att dragdjuren är gyllene hästar och att detta skulle vara gryningen. I Valhallatrilogin är Solgudinnans tecken spiralmönstret och i *Flickornas historia* nämns att man firar en fest då man drar den stora solvagnen av brons ned till mossen och att man trumpetar i stora bronslurar (Hildebrandt 2003:13, 16; Lindberg 1998:106; Lindström & Tidholm 1997:18). Moder Jord är även hon en vanligt förekommande gudom och hon presenteras alltid med kvinnligt genus, men under flera olika namn. I Valhallatrilogin kallas hon för Ecre, eller Moder Jord. Hon framställs med enorm och mörk kroppshyddas svälld som en gravid, långt gyllene hår, med grönska på armarna och luktande av förruttelse (Hildebrandt 2005:170). I *Sjamanens Hest* finns hon också representerad liksom i *Bronssvärdet* och *Flickornas historia*. I *Flickornas historia* har de en kult till Moder Jord och offerar till henne i mossar (Lindström & Tidholm 1997:15). Människooffer förekommer, men även offer av djur, smycken, redskap och dyrbara skålar (Lindström & Tidholm 1997:16ff). Den man som ska offeras har suttit inlåst i ett hus i flera dagar. Han ska fylla magen med offergröt och sedan hängas i ett träd (Lindström & Tidholm 1997:16). I *Bronssvärdet* är kulten mindre, men Moder Jord är ändå tillägnad ett träd där människorna lägger sina offer till gudinnan (Lindberg 1998:47).

I Valhallatrilogin, i *Sjamanens Hest* och i *Svenne Jägare* finns en åskgud. I Valhallatrilogin heter han Tiwatz, i *Sjamanens Hest* Torvidoril och i *Svenne Jägare* helt enkelt Åskans gud. Åskans gud är också ett motiv som avbildas på hällarna. Guden håller i en stor offerryxa och porträtteras med en stor manslem (Peterson 1981:87). I Valhallatrilogin har Tiwatz även blivit krigsgud, där han främst dyrkas av asarna och har en hall för de döda (Hildebrandt 2004:65). Någon form av krigsgud figurerar även i boken *Bronssvärdet* och tillbes endast av Stridsmännen (Lindberg 1998:96).

Det finns några få gudomar som det endast refereras till i Valhallatrilogin. Det finns en manlig gudom som kallas för Tvillingguden och som hyllas i Vanaheim. Han beskrivs som en ung och vacker man med hjorthorn på huvudet (Hildebrandt 2004:99). Det berättas även om en havsgud vid namn Ran som har två döttrar, Blodughadda, den med blodigt hår, och Greip, den gripande som drar människorna till havsdjupet (Hildebrandt 2004:274). Dödsgudinnan Hel får även en plats i kosmologin, där hon beskrivs ha två olika ansikten. Hon har ett ansikte som är vackert och som möter en när ens efterliv kommer bli rofyllt, samt ett ansikte som är ohyggligt, sönderbränt och med maskar krypande i huden, som hon visar upp när livet efter detta kommer vara fyllt av plågor. Hel har även hunden Garm (Hildebrandt 2004:159; Hildebrandt 2005:220). Slutligen finns även en kärleksgudinna vid namn Skofn. Hon nämns endast i förbifarten i seriens sista del, men jag skulle vilja relatera henne till en älskogsdis som nämns i seriens första del, vid namn Sköfn. Det är svårt att avgöra huruvida det rör sig om samma figur och att skillnaden bara är en felstavning, eller om figuren är helt ny. Problemet med det hela är att figuren fått annat epitet. Den har gått från en älskogsdis till att vara fullt utvecklad gudinna.

Vilka religiösa experter figurerar då i de olika bronsåldersskildringarna? Den absolut vanligast förekommande experten är schamanen. Han är starkast framträdande i *Sjamanens Hest*, där också varje stam har en egen schaman, som också fungerar som en slags ledare för folket. Schamanen finns också med i Valhallatrilogin som den elake Loke, som lever med asarna, men som i del två blir förvisad. Schamanen finns även i *Bronsåret*. I *Bronsåret* är han inte särskilt framträdande, men det är han som håller i kulten och som med trummans och torkade svampars hjälp reser till andarna (Luther 1996:127f). Trumman är den gemensamma nämnaren för alla schamaner. I *Bronssvärdet* har schamanen bytts ut mot en sejdkvinna. Hon är högt uppsatt hos folket och det är hon som sköter kulten. I Valhallatrilogin är det prästinnorna, med översteprästinna i spetsen, som är mest framträdande. Prästinnorna är mäktiga och översteprästinna är enligt tradition syster med Vanaheims drottning. Prästinnorna är mycket kunniga i sejd och är alla klädda i blå kläder och bär en prästinnestav. Blå kläder har även völvan i *Sjamanens Hest*. Hon bär också en svart skinnluva, vita kattskinn runt handlederna och en völvestav i handen. Hon påminner slående mycket om Valhallatrilogins prästinnor, eller troligtvis tvärt om, och är otroligt mäktig. Det är bara kvinnor som får träffa henne och även för dem är det svårt. Slutligen finns en manlig variant av Vanaheims prästinnor. De kallas för alvapräster, lever enskilt och är klädda i vitt. De är även bronsgjutare, vilket anses som något magiskt. Det beskrivs som så att de kan tämja kraften i stenen, få den att flyta som vatten för att stelna i vackra bronsarmband (Hildebrandt 2004:133). Översteprästen utför tillsammans med översteprästinna även ett *hieros gamos*, ett rituellt samlag, under vårblotet då deras kroppar är besuttna av Gudinnan och Tvillingguden (Hildebrandt 2003:11).

Jag har ingående beskrivit ritualer som är grundligt beskrivna i litteraturen samt är specifikt för en viss företeelse. När det gäller kategorin offer har jag i stora drag redogjort för de offer som förekommer, men inte gått in på enskilda fall så länge de inte starkt har skilt sig från mängden.

Det första som jag vill ta upp är de olika årstidsfesterna som firas. Den som är mest framträdande är vårblotet i Vanaheim där lurblåsare har sammankallat makterna. I nio dagar, nio som också är det heliga talet, innan blotet ska prästinnorna fasta och endast dricka *kladur*, en hallucinogen dryck som består av vatten, kobolt och örter. En hingst offeras och blodet får rinna ner över offeraltaret. På altaret utför översteprästen och översteprästinna så det rituella samlag som jag nämnde innan. Även de andra deltagarna i festen utför sexuella akter (Hildebrandt 2003:11, 19, 37, 356). En slags vårfest firas även i *Bronsåret*, men festen beskrivs inte ingående. Den innehåller dock både musik och dans. Det beskrivs också en sommarfest i Vanaheim. Festen lockar till sig många deltagare och firas med hingsthetsning och gille (Hildebrandt 2005:48). I *Sjamanens Hest* firas höstdagjämning då folket offerar för att överleva vintern (Grønli & Solgaard 1998:7), och i *Bronsåret* firas en vinterfest där folket tänder brador på viktiga platser, dricker heligt öl, och den som håller i ritualen äter svampar som öppnar vägen till andarnas värld och börjar trumma vid rätt tillfälle (Luther 1996:127f).

Vad gäller begravningsritual finns det tre skildringar i tre olika böcker som går in djupare på själva ritualen, medan resten bara nämner gravskick. Flera olika gravskick råder, begravning i hög, röse samt flatmarksgravar, och det förekommer både skelettbegravningar och kremeringar. I *Svenne Jägare* nämns också att stormännen kremeras så att "jaget" kan befrias från kroppen och nå upp till gudarna (Peterson 1981:77). Seden framställs också vara att lägga ner gravgods i de rikas gravar och det är bara de som får med sig bronsföremål i sin sista vila.

I *Sjamanens Hest* dör kvinnan Urd när hon besöker ”det flata landet” (Danmark). Hon begravs i en ekstock som är klädd med en kohud, vävd ullpläd och friska blad. Hon gravläggs med bältesplatta, armringar och örhängen samt får med sig en näverkont vid sitt huvud samt askan från en kremerad pojke. Pojken blir både kremerad och begravd då man vill skydda honom mot onda krafter som härjar (Grønli & Solgaard 1998:277). I Valhallatrilogins andra del dör översteprästen Frej och kremeras på bål. Guldknappar läggs under hans händer och gåvor till den döde läggs redan med på bålet, inte bara i graven. Frejs far följer även sin son på bålet för att hedra honom. Intressant är att benen inte samlas ihop förrän i gryningen och läggs då i ett dödshus där de ska ligga ett år fram till dess att de begravs i hög (Hildebrandt 2004:197, 199, 203). Den sista begravningsritualen som återges detaljerat är en begravning av en hövding i boken *Bronsåret*. Gravläggning sker i röse i form av skelettbegravning. Han får med sig gravgåvor i form av kött, korn, öl och vapen och kroppen läggs på en bädd av pors och ris och läpparna målas röda, för att det skulle se ut som att den döde bara sover. Den dödes son ska lägga sin faders svärd i vatten. Frun har svärtat ansikte, sjunger en sång och följer med sonen på vattnet där svärdet ska läggas ner under lurblåsares toner (Luther 1996:134, 141ff).

Det skildras även ett bröllop, eller stå under hammaren, som det heter i Valhallatrilogin. Bröllopet föregås dock av en slags förlovning. Paret ska svära en ed att fullfölja åtagandet. Ett edsband, som är ett vävt tyg med krafttecken, knyts runt deras händer och knyts inte upp förrän eden har ingåtts (Hildebrandt 2004:125f). Själva bröllopsceremonin gäller dock inte samma par. Ceremonin börjar med kloka ord från översteprästinna. Prästinna tar sedan blod från en hingst och målar ett streck i pannan på brudparet. Efter detta följer fler kloka ord och önskan om välgång från prästinna (Hildebrandt 2005:161f). Vid bröllopet ska kvinnan även skära av sig sitt hår och offra det till Gudinnan för att be om fruktsamhet, vilket även är fallet i *Sjamanens Hest* där det ska offras till alverna (Hildebrandt 2004:103; Grønli & Solgaard 1998:240). Det berättas att det är mycket kraft i kvinnors hår. Kvinnorna har håret flätat, för om det släpps ut släpps även kraften fri (Hildebrandt 2004:133).

I Valhallatrilogin får vi även ta del av människooffer. Det sägs vara det finaste offret och ytterst ovanligt, ändå förekommer det i alla tre delar av Valhallatrilogin. Asen Tor ska offras till Gudinnan. Tre dagar innan fullmåne tvättas den som ska offras av prästinnorna i offerkällan. Offret får så mycket mjöd han kan dricka, blir smord i olja och honung, får äta av den bästa maten och ska sedan, under dessa tre dagar, hinna ha samlag med var och en av prästinnorna. På offerdagen ges offret sejdryck och heliga tecken målas på hans kropp. Offret ska ske när månen lyser som starkast. Offret får ett rep runt halsen och två prästinnor drar i varsin ände av repet samtidigt som en tredje hugger blotkniven i bröstet på honom. När den som offras slutat andas sänks han ner i offerkällan (Hildebrandt 2003:145, 147). Den unge mannen Orm offras på samma sätt, trefaldigt, i trilogins sista del (Hildebrandt 2005:319). Även i *Flickornas historia* förekommer människooffer där mannen som ska offras har suttit inlåst i ett hus i flera dagar. Han ska fylla magen med offergröt och sedan hängas i ett träd (Lindström & Tidholm 1997:16). I *Svenne Jägare* tar man dock direkt avstånd från att människooffer förekommit.

Hästoffer förekommer i några av skildringarna. I Valhallatrilogin offras en hingst vid vårblotet samt vid hingsthetsningen i samband med sommarfesten, som jag nämnde tidigare. När översteprästen Frej var sjuk offerades dock också en häst, en vit hingst, för att han skulle bli frisk (Hildebrandt 2004:74). Offret verkar ha varit ett fint offer. Hästoffer förekommer även i *Sjamanens Hest*. Hästhuvudet hängs sedan upp på en träpåle. Vid ett annat tillfälle stöter man på ytterligare ett hästoffer, då hos en annan stam. Det förklaras då att det bara är de allra rikaste som har råd att offra ett så dyrbart djur (Grønli & Solgaard 1998:61,296). Man

förmedlar också hällristningar som dels ett tecken av vördnad för gudarna (Hildebrandt 2003:253; Lindberg 1998:192; Peterson 1981:86), eller dels som i fallet *Sjamanens Hest* som en initiationsrit för en ny schaman. Det gäller särskilt ristade skepp. Skeppen ristats för att den nya schamanen ska kunna färdas till andarna till solens ära (Grønli & Solgaard 1998:200f, 245). I övrigt finns även en vardaglig offerkult där man offerar för välgång i exempelvis jakt och får god skörd och lämnar vardagliga saker som mat, vapen och smycken. Denna typ av offerritualer beskrivs inte utförligt i böckerna, vilket gör att jag bara hastigt omnämner dem här. Dessa typer av offer förekommer dock i de allra flesta av de bronsåldersskildringar som jag studerat.

I skildringen om Valhalla har bronsåldersfolket en syn på tiden som en spiral. Det som dör återuppstår och jag menar att de därför har en tro på reinkarnation (Hildebrandt 2005:203). Troligtvis har detta att göra med att de är ett jordbrukande folk som ser livet återvända varje vår.

Vi får även ta del av två myter. Den första känner vi igen från den fornnordiska mytologin, om än något modifierad när det gäller mytens karaktärer. Det var en jätte som svurit att döda Tvillingguden. Hans mor fick då all världens växter och djur att lova att de inte skulle skada Tvillingguden. Hon glömde dock att fråga misteln. Jätten gjorde en pil av den heliga växten och sköt den rätt i Tvillinggudens hjärta. Världen saknade dock Tvillingguden så mycket att han fick återvända från Hels rike för att hämnas och fann sedan evig frid (Hildebrandt 2005:83). Den andra myten är ett citat som Freja dikterar:

Då ulven jagar ikapp solen på himlavalvet och slukar den ljusa skinande lägger sig
fimbulvintern över människornas värld. Detta är början på slutet. Ragnarök.
(Hildebrandt 2005:200)

Nifelheim, som i nordisk mytologi är den mörka och obehagliga köldens rike norr om Ginnungagap (NE online, sökord: nifelheim), verkar användas som ett uttryck när det är något som anses dåligt. Till exempel sägs det vid ett tillfälle när det åskar att Nifelheim är över dem (Hildebrandt 2005:199). Hildebrandts Nifelheim verkar dock ha fått en dos av det kristna helvetet över sig då man vid ett tillfälle säger åt en annan att denne må brinna i Nifelheim (Hildebrandt 2004:219). Det skildrade folket har även en förklaring på märkliga saker som händer i naturen och i bronsålderssamhället. De menar att kaoset kommer av att Gudinnans nio döttrar kämpar mot varandra (Hildebrandt 2005:202).

När det gäller bronsålderns gudomar är det svårt att finna konkreta arkeologiska bevis. Det vi har att röra oss med är tolkningar av exempelvis hällristningar som symboler, eller direkta avbildningar av gudomar. Dessa tolkningar skiljer sig ibland ganska markant åt. Även votivoffer ligger till grund för tolkningar av bronsålderns kosmologi. Frågor om ritual och religion menar jag också är ett känsligt ämne och vissa arkeologer hävdar fortfarande att man genom arkeologisk metod inte kan spåra bronsåldersfolkets religiösa drag, då det är omöjligt att gräva ut ett tankemönster. Jag hävdar dock att man genom praxisanalyser och analyser av bronsålderskonst kan göra kvalificerade tolkningar av forntida kulturers religiösa yttringar.

Marianne Görman hävdar i sin doktorsavhandling i religionshistoria från 1987 (Görman 1987) att man kan härleda religiösa yttringar i Norden till en keltisk gudavärld. I dessa beskrivningar skulle en del av de gudomar som skildras i den studerade skönlitteraturen passa in.

Görman menar att de hornbeklädda män som avbildas på skandinaviska hällar under yngre bronsålder är en variant av den keltiska guden Cernunnos. Hon menar även att ormen är

guden Cernunnos attribut och ormen är också ett motiv som vi ofta stöter på i bronsålderskonsten. De hjorthorn som guden Cernunnos bär tolkas som en bild för styrka, föryngring och fruktbarhet. Förutom hållristningsbilderna så förekommer avbildningar av Cernunnos även på Gundestrupkitteln (Görman 1987:66ff). Till detta kan man även relatera de behornade hjälmarna som förekommer under bronsåldern som votivoffer. Hjälmarnas konstruktion tyder på att de inte har varit avsedda att användas i strid då bronzen är för tunn och hjälmarna är dåligt balanserade (Görman 1987:111). Även de figuriner som bär denna sortens hjälmarna och som har påträffats kan relateras till gudomen.

Johanne Hildebrandts beskrivning av tvillingguden skulle således kunna härledas till detta. Kristian Kristiansen och Thomas B. Larsson för även de en diskussion angående en tvillinggud i bronsålderns Skandinavien. Exempel på tvillinggudar finns i flera andra religioner, bland annat runt Medelhavet, vilket skulle tyda på en motsvarighet i Skandinavien. Att det finns så många offernedläggelser där föremålen är nedlagda parvis menar författarna också är ett yttrande av en tvillinggud (Kristiansen & Larsson 2005:258ff). Huruvida Hildebrandt endast har tagit sin inspiration från de hållristningar och arkeologiska fynd som föreställer hornbeklädda män, eller om hon har haft en tanke på den keltiska gudavärlden, eller teorier om tvillinggudar må vara osagt, men tydligt är att hon inte saknar belägg för sin skildring. Troligtvis är tvillingguden i Hildebrandts framställning en sammanblandning av begreppet tvillinggud och avbildningen av Cernunnos eller andra hjorthornsbeklädda mansgestalter.

De allra flesta forskare är idag eniga om att det funnits en kult till en solgud eller gudinna. Många tolkar de hjulkors och spiraler som finns på skandinaviska hällar som ett tecken för denna gudom. Hjulkorset har existerat på alla kontinenter sedan paleolitikum och har sin mest påtagliga koppling till solen (Larsson 1999:348). De ristningar som vi finner på rakknivar från

Figur 6. Trundholmsvagnen (Bild tagen från Google Bilder, sökord: trundholmsvagnen, besökt: 2007-11-08).

bronsålder föreställer även de troligtvis solen. En solskiva avbildas tillsammans med ett djur, ofta i form av en häst eller orm, som drar solskivan framåt. Troligtvis syftar avbildningarna till att beskriva hur hästen drar solskivan över dagshimlen, medan ormen fungerar som dragare om kvällen, vid solnedgång, mot underjorden (Kaul 2005:103). Även här kommer tanken om en tvillinggud in. En teori är att det är en gudinna som drar solen över himlavalvet med hjälp av hästar. Hon blir tillfångatagen i skymningen, men blir räddad av hennes tvillingbror för att kunna stiga igen på morgonen (Kristiansen & Larsson 2005:297). Trundholmsvagnen, där en häst drar en solskiva är även det ett starkt tecken på solen som en gudom och

det är troligtvis med denna artefakt i bagaget som skildringen av en solvagn som dras ner till offermossen kom till i *Flickornas historia*. Också Dejbjergfyndet i form av fyrehjuliga vagnar från förromersk järnålder som hittades i en mosse har troligtvis påverkat framställningen (NE online, sökord dejbjerg, besökt: 2007-11-07). Dessa tolkningar skulle legitimera de skildringar av en solgud eller gudinna som en existerande gudom under bronsåldern. Även skildringen av att solen dras över himmelen med hjälp av hästar skulle således stämma, tillsammans med spiralmönstret som tecken för solgudinnan. Det är även troligt att solen var helig för bronsåldersfolket eftersom de var ett jordbrukande folk som var beroende av solen för sin överlevnad.

Görman har dock en annan tolkning av spiralmönster och cirklar på hällristningar. Om denna tolkning blir anammad kan vi även legitimera skildringen av en åskgud under bronsåldern. Hon skriver att den S-formiga spiralen och hjulet är den keltiska guden Taranis speciella attribut. Taranis var en åskgud och Taran ska vara det keltiska ordet för dunder. Attributen brukar anses vara tecken för blixtar. Guden anses vara en fruktbarhetsgud då man från åskan kan härleda det livgivande regnet som var en grund för överlevnad (Görman 1987:81).

Det skulle kunna vara denna åskgud som förmedlas i skönlitteraturen. Troligt är dock att åskguden är järnålderns Tor i en annan skepnad, då det i Valhallatrilogin även skrivs om åskguden som en krigsgud med en egen hall för fallna hjältar. Kärleksgudinnor och månggudinnor kan dock ha existerat, då vi känner till månggudomar från andra tidiga religioner och kärleksgudinnan kan härledas till de kärleksscener som utspelar sig på sydsandinaviska hällar. Även Moder Jord har sannolikt existerat, då vi känner även henne från andra tidiga religioner, och hon har troligtvis funnits även i bronsålderssamhället i någon form. Gudomarna som på ett eller annat sätt går att härleda till naturens kretslopp och jordbruket menar jag troligtvis har existerat under bronsåldern.

De religiösa experter som skildras i litteraturen kommer jag bara snabbt att omnämna, då jag tidigare i uppsatsen gett en djupare bild. Som jag nämnde finns det tecken som tyder på att schamaner existerade under bronsåldern. Arkeologer har även funnit attribut i en kvinnograv, vilket skulle tyda på även kvinnliga utövare, som också det skulle verifiera skönlitteraturens framställningar. Ristningar i gravar som Kiviksgraven tyder på en magisk elit eller ett prästerskap, vilket även internationella utblickar gör. Völvan är skönlitteraturens största problem när det gäller äktheten. Völvor har troligtvis existerat då hon omnämns, i samma klädedräkt som beskrivs i *Sjamanens Hest*, i Sagalitteraturen. Problemet ligger i att hon har applicerats på bronsåldern trots att hon med största sannolikhet är ett järnåldersfenomen. Troligtvis ligger detta i svårigheten att bevisa existensen av olika religiösa experter under bronsåldern och att man då hellre applicerar ett välkänt fenomen från någon senare period än att själv konstruera någon ny expert, baserat på väldigt svaga bevis.

Att olika ritualer förmedlas i skönlitteraturen menar jag är korrekt och många ritualer finns det också arkeologiska belägg för. I några av böckerna menar man att hällristningarna skedde till gudarnas ära och för att försäkra sig om deras hjälp. Detta får stöd i Görmans bok. Hon skriver att ristningarna återger scener av religiös karaktär och att man genom att rista dem har försökt påverka gudarna att hjälpa människan (Görman 1987:66).

I Valhallatrilogin berättas om ett rituellt samlag, *hieros gamos*, under vårblotet. *Hieros gamos* är välkända fenomen inom religionshistoria och förekommer i de flesta religioner. Jag menar att vi även i kristendomen kan se en tendens till *hieros gamos*, då jungfru Maria blir befruktad av Gud. Det rituella samlaget har för avsikt att stärka fruktbarheten hos både jord, djur och människor och blir därför en viktig del i ett jordbrukssamhälle (Görman 1987:90).

Vi känner till viss del även till begravningsritualer. Det existerade både kremeringar och skelettbegravningar under olika delar av bronsåldern. Man begravde i både hög och röse och gravgåvor sändes med den döde. Ben av andra människor än den döde som graven primärt är till för känner vi också till från bronsåldern. Kanske är detta en träl som fått följa med sitt överhuvud i graven. Egtvedflickan är ett exempel på en sådan grav där man fann benen från ett fem till sexårigt barn bredvid den gravlagda kvinnan. Då kvinnan var ung är det osannolikt att barnet är hennes (Jensen 2006:174).. Vissa sorter av människooffer verkar alltså ha existerat under bronsåldern, men den trefaldiga död som beskrivs i Valhallatrilogin hör enligt

forskare främst hemma i järnåldern. Mossliket, Lindowmannen, som hittades i England dog snarast en fyrfaldig död med trauma mot huvud, hängning, halshuggning och drunkning (Hemsida: Populär historia, besökt: 2007-11-07). Ibn Fadlan har också beskrivit hur en flicka som skulle offras till sin hövding dog en tvåfaldig död, men på ett sätt som starkt påminner om Hildebrandts skildring. Enligt texten ska hon ha fått ett rep kring sin hals varpå två stycken dog åt, och samtidigt hugger en kvinna slavflickan gång på gång mellan revbenen med en kniv (Näsström 2001:262). Den begravningsform som beskrivs i Valhallatrilogin där människan bränns i skepp ser jag tydliga paralleller till Ibn Fadlans skildring av vikingarnas begravningssed vid Volga. Det finns även teorier om att kvinnor klippte sitt hår kort när de gifte sig. Detta har man bland annat grundat på kvinnogravarna i Egtved och Skrydstrup. Egtvedflickan var kortklippt och tros därför ha varit gift (Hemsida: Klädedräkt, besökt: 2007-11-07), medan Skrydstrupflickan, som därmed antas ha varit ogift, har kvar sitt långa hår.

Slutligen finns en hel del bevarade votivoffer som hittats i mossar. Dessa offer är lätta att relatera till de offer som beskrivs i de skönlitterära skildringarna i form av bland annat vapen och smycken. Troligtvis har även djur och mat offerats till gudarna som vardagsoffer.

Visas internationella kontakter/handel?

De allra flesta böcker skildrar något som man kan tolka som internationella kontakter, eller kontakter med ett annat folk än det egna.

I *Sjamanens Hest* åker huvudkaraktärerna till Danmark med båt. Man beskriver även hur man handlar med Danmark för att få fin flinta (Grønli & Solgaard 1998:57) samt att det finns en ört vid namn valört som är ett frö från Danmark som har spridit sig längs hela norska kusten. Till sist beskrivs vid ett tillfälle hur en av bokens karaktärer sitter på en klappstol (Grønli & Solgaard 1998:243). Antagligen ska denna klappstol vara lik den som hittats i en grav i Danmark och även i Tuth-ank-Amons grav i Egypten, samt finns avbildad på flera ställen i Medelhavsområdet (Jensen 2006:266ff).

Figur 7. Den klappstol som hittades i en grav i Danmark och som är likadan som de klappstolar som figurerade i Medelhavsområdet under samma tid (Jensen 2006:267).

I Valhallatrilogin berättas om handlare och långväga skepp som befinner sig i viken, till exempel ett saltskepp från söder. Man beskriver även olika folk. Ljusa ansikten kommer från östhavet, mörka män från norr som handlar med broscher i ben, trolltrummor och djurfällar (Hildebrandt 2003:14; 2005:356). Asarna sägs komma långväga från öst och det berättas om handelsresor söderut där Alfhilds faster blivit ihjälslagen vid en av de resor då hon handlade med brons (Hildebrandt 2003:27, 275; 2004:117). Det berättas även att man seglar norrut, vilket kan tyda på handel med Norrlandskusten och med gutarna (Hildebrandt 2005:50, 67).

Handel söderut för att få brons kommer tillbaka även i andra skildringar, däribland i *Bronssvärdet*, där även guld är eftertraktat. Där beskrivs även handel med bärnsten från öst, skinn från norr och, förutom brons och guld, även flinta från söder (Lindberg 1998:10, 16). Även i boken om *Svenne Jägare* finns tydliga tecken på internationella kontakter. Det beskrivs att det är många människor som har kommit från söder som handelsmän och man skriver även att skeppen som ristades på hållarna symboliserade handelsmän från söder (Peterson 1981:88). Bronsåldersfolket får brons och har fått hjulet och hästarna genom dessa handelsmän (Peterson 1981:84).

Inflyttning är förutom handel ett tecken på internationella kontakter och folk som rör på sig. I *Bronsåret* flyttar svärdsmännen, som kom från syd och väst och talade ett språk likt svenska, till området där huvudkaraktärerna bor (Luther 1996:37, 70). Jag menar även att man kan se resan till jättarnas land, som huvudkaraktärerna i *Sagan om Rane* gör, som ett tecken på internationella kontakter. Karaktärerna använde skepp för att resa och reste i flera dagar och genom fjorton fjordar för att komma fram. Detta tyder på att resan åtminstone var lång och eventuellt även till ett annat land. Den enda bok som inte förmedlar några tecken på internationella kontakter är *Flickornas historia*. Däremot skriver författaren i sin sammanfattning i slutet av berättelsen att tekniken att gjuta brons kom från sydöstra Europa. Hon skriver också att man under bronsåldern lärt sig bygga båtar och vagnar som man kunde färdas långt i (Lindström & Tidholm 1997:20).

Man har absolut haft internationella kontakter och idkat handel med kontinenten. Framförallt är det bronset och prestigeföremålen som man tänker på när det gäller internationella kontakter och handel. Det var handel med kontinenten, men även Medelhavsområdet. Skinn, vax, honung, salt och textilier är varor som man kan tänka sig att Skandinavien bronsåldersmänniskor erbjöd i utbyte (Gillis *et al.* 2004:133). Även bärnsten var eftertraktat handelsgodis och man har funnit likadana bärnstenspärlor i både Grekland och i Danmark (Jensen 2006:243). De dryckeskar som fanns på kontinenten och som enligt sed lades ned i gravar har även hittats i Danmark, vilket är ytterligare ett av många bevis på att bronsåldersfolket hade internationella kontakter (Jensen 2006:252). Den klappstol som beskrivs i bronsåldersskildringarna existerar i verkligheten och hittades bland annat hel i en bronsåldersgrav i Danmark samt finns i fragment i både Sverige och Tyskland. Detta kan också ses som ett tecken på internationella kontakter då en liknande stol även fanns i Tuthank-Amons grav (Jensen 2006:266ff).

Vilket klimat presenteras?

Alla bronsåldersskildringar förmedlar ett årstidsväxlande klimat med snö på vintern, även om författaren till boken *Bronsåret* skriver att vintrarna inte var särskilt stränga (Luther 1996:20). Man kan även se på de ritualer som utförs att årstidsväxlingarna är viktiga. De flesta skildringar speglar, som jag närmare går in på under temat religion och ritual, ritualer som syftar till att överleva vintern och offra till solen så att hon/han kommer tillbaka och värmer.

Det finns dock två exempel som rent ut antyder att klimatet skulle ha varit varmt under bronsåldern, samt en skildring som menar att kylan, *fimbulvintern*, är på väg. I *Svenne Jägare* står att läsa att perioden runt 2000 f.v.t. hade ett varmt klimat med regniga somrar och milda vintrar (Peterson 1981:64) och i en eftertext i *Flickornas historia* står det att klimatet i Sverige var så varmt under bronsåldern att här levde sköldpaddor och växte vindruvor. I Valhallatrilogins sista del står beskrivet, som behandlat under temat religion och ritual, hur fimbulvintern ska komma med extrem kyla. Detta finns med i deras myt om jordens undergång, *Ragnarök*.

Då ulven jagar ikapp solen på himlavalvet och slukar den ljusa skinande lägger sig fimbulvintern över människornas värld. Detta är början på slutet. Ragnarök.
(Hildebrandt 2005:200)

Vad gäller den arkeologiska sanningshalten i dessa framställningar verkar det som att författarna har läst på angående bronsålderns klimat. Troligt är att det inte finns någon poetisk anledning till att inte göra det. Från den senaste istidens slut började klimatet att bli allt varmare för att kulminera runt början av neolitikum för cirka sextusen år sedan. Medeltemperaturen var ungefär två till tre grader varmare än idag. Sedan började temperaturen sjunka, men arkeologer har ändå hittat ett pollenkorn från vindruva i Södermanland, som kommer från yngre bronsåldern (Welinder 1998:24, 74). Sköldpaddorna som nämns i *Flickornas historia* finns belagda fynd för i Danmark. De dog försvann troligtvis allmänt i övergången mellan bronsålder och järnålder, men på Sydjylland fanns den kvar ända till förra århundradet. De sumpsköldpaddor som lever på Mittjylland är inte nödvändigtvis utplacerade från fångenskap utan kan härstamma från tidigare vilda sköldpaddor (Hemsida: SNS, besökt: 2007-11-07).

Den fimbulvinter som Johanne Hildebrandt skildrar i sin Valhallaserie kan komma både från den arkeologiska myt som tidigare sågs som allmänt känd, men som numera i princip helt har förkastats (Welinder 1998:246), eller från den fimbulvinter som förekommer i Eddan. Troligt är att det är Eddans fimbulvinter hon använt sig av, då gestalterna i böckerna föreställer de fornnordiska gudarna och gudinnorna innan de blev gudar. Den tidigare vedertagna arkeologiska fimbulvintern ansågs vara en klimatförsämring som bredde ut sig över Europa på 500-talet. Idag menar de allra flesta forskare dock att klimatförsämringen skedde successivt och påbörjades långt tidigare än man tidigare menat. Eddans fimbulvinter är en mytologisk vinter, där tre vintrar ska följa på varandra utan somrar emellan. Innan detta ska det dock ha varit tre vintrar med storkrig som rasat över världen (Welinder 1998:246ff). Detta skulle stämma överens med de tre olika krig som skildrats i Hildebrandts tre böcker, men falla på den del att det gått flera år mellan varje krig. Troligen rör det sig dock om en modifikation av Eddans fimbulvinter snarare än den arkeologiska.

DISKUSSION AV RESULTAT

Hur förmedlas då bronsåldern? Är det en bild som på något sätt stämmer överens med arkeologiska forskningsresultat, eller är det endast ett hopkok av författarnas egna fantasier och plats i historien? Kan det kanske vara både och?

Innan jag djupare går in på resultatet av min undersökning vill jag återigen ställa upp den frågeformulering som jag har arbetat efter under uppsatsens gång.

- Kan människor utan arkeologisk utbildning lära sig något om bronsåldern genom att läsa skandinavisk skönlitteratur skriven mellan 1980 och 2007 och kan det finnas en poäng att integrera arkeologiska romaner i universitetsundervisningen i arkeologi?
- Hur framställs bronsåldern i skandinavisk skönlitteratur skriven år 1980 till 2007?
- Vilka arkeologiska fynd och tolkningar kan vi relatera framställningarna till? Är vissa delar mer historiskt trovärdiga än andra och är vissa mer präglade av författarens samtid?
- Hur framträder skönlitteraturens bronsålder om man gör en sammanvägning av författarens framställning och det faktiska arkeologiska materialet? Kan man säga att den är trovärdig?

Det är mycket svårt att ge en enhetlig bild av hur bronsåldern framställs i skönlitteratur. Alla författare har sina egenheter och sina egna värderingar som lyser igenom och formar resultatet i boken. Det finns dock några generella teman som återkommer i de allra flesta skildringar av bronsåldern. För det första är det nästan alltid männen som syns mest i framställningarna. Undantaget, och ett kraftigt sådant, ligger i Valhallatrilogin där männen, åtminstone i de två första böckerna, knappast är representerade alls, åtminstone som inte egna individer och inte i relation till en kvinna. Barnen är också osynliga i de allra flesta skildringar, och överraskande nog är de relativt osynliga i de böcker som främst är riktade till barn och ungdomar, vilket skiljer sig från den föreställning som jag hade innan undersökningen tog sin början. Jag vill inte påstå att barnen är lika osynliga i denna form av litteratur, men de skildras påfallande vuxenlika. I boken *Bronsåret* menar jag dock att undantag finns. I skildringen gestaltas både barn och tonåringar som man känner igen dem ifrån idag. Barn med leksaker och tonåringar som är lata och bara driver omkring. Troligtvis betedde de sig inte på det sättet som boken skildrar under bronsåldern utan det är nog ett utslag av författarens egen världsbild och referensram som skiner igenom.

Ett annat generellt drag i bronsålderslitteraturen är att folk lever i ett stamsamhälle. Stammen står oftast under ledning av en hövding eller storman. Författaren till Valhallatrilogin har dock valt att skildra ett matriarkat. Även detta menar jag har sin grund i författarens egna värderingar och historiska situation. Författaren, Johanne Hildebrandt, är journalist och har bland annat skrivit i *Aftonbladet Kvinna*, vilket visar hennes engagemang i kvinnofrågor. Hon skrev böckerna under 2000-talet och detta menar jag också är en anledning till det kvinnliga styret, i form av en drottning, som skildras i dem. En annan anledning menar jag är den målgrupp som böckerna troligtvis riktar sig till, kvinnor mellan femton och trettiofem år menar jag är en trolig målgrupp. Tittar man på Klas Göran Karlssons teori om den levande historien så tycker jag att den mycket väl passar in på Hildebrandts framställning av bronsåldern i Valhallatrilogin. Jag menar att Johanne Hildebrandt vill diskutera dagens

problem om jämställdhet och feminism och väljer att applicera denna diskussion på ett bronsålderssamhälle. Detta har gjort att hon troligtvis har fått mycket kritik från arkeologiska, antropologiska och historiska forskare, som starkt hävdar att ett matriarkat inte har existerat under bronsåldern. Frågan är om Hildebrandt själv tror det. Antagligen inte. Man kan även göra en parallell med temat mångkulturells samhälle som diskuteras i Carina Renanders studie av Arn-böckerna. Hon menar att läsaren känner igen nutidens diskussion i en skildring av dåtiden (Renander 2007:112). I skildringen diskuteras karaktärernas inställning till ”utlänningar”, där någon karaktär har ett positivt intryck medan en annan har en mer kritisk ståndpunkt. Renander skriver även hur Arn har lärt sig att kristna och muslimer kan samarbeta och att det finns både goda och onda kristna, och goda och onda muslimer (Renander 2007:112,115). Jag menar att Guillou och Hildebrandt på denna punkt liknar varandra. Båda vill föra fram en politisk ståndpunkt genom en dåtida kontext. Jag menar också att Hildebrandts böcker inte heller alltid syftar till att ge en djupare historisk kunskap, utan i stor mån även är skriven i kommersiella syften, syftet att locka köpare. I och med den målgrupp som Hildebrandt troligtvis har, menar jag att innehållet inte kunde ha varit bättre i ett kommersiellt syfte. Det kommersiella syftet, snarare än en djupare historisk kunskap, är även ett tema som diskuteras av Klas Göran Karlsson som en anledning till att skriva en viss sorts böcker som inte är facklitteratur likt Hildebrandts serie (Karlsson 2004:35). Bronsålderns människor beskrivs som handlande och kultälskande med en kosmologi som innehåller både Sol, Måne och Moder Jord. Mycket kretsar kring kulten, men jag menar att detta inte är så konstigt, då även många arkeologer applicerar mycket kult på bronsåldern. De fynd arkeologer hittar från bronsåldern har ofta en kultisk tolkning. Många fynd kommer från gravar, gravar som i sig är kultiska och med egna ritualer, eller från depåfynd som inte kan förklaras med andra termer än offernedläggelse då det inte verkar finnas någon profan anledning till att de skulle ligga som de gör i de mönster som existerar. Vi har även hållristningar som gäckar oss och som vi eggas till att mena att de är kultiskt betingade. Kan de egentligen vara något annat? Vilken profan anledning finns det till att tålmodigt rista in liknande bilder på så många olika platser i Skandinavien? Jørgen Jensen skriver också att det som överlever från bronsåldern till våra dagar, och som arkeologer hittar, förutom boplatsmaterial, nästan alltid har religiös bakgrund (Jensen 2006:301).

Människorna i framställningarna bor i långhus i mindre byliknande strukturer och livnär sig på jordbruk, där både boskapsskötsel och åkerbruk, jakt och fiske förekommer. Detta stämmer väl överens med de arkeologiska fynd som finns från boplatser. Maten består av olika grötsorter och brödkakor, kött, fisk, nötter, bär samt en liten del mjölkprodukter, drycker likt mjöd, öl och björksaft. Kosthållningen förefaller i mångt och mycket likna de rester av mat och matavfall som finns i det arkeologiska materialet (Welinder 1998:165ff).

Det finns ytterligare ett otal punkter i skildringarna som är belagda av faktiska, arkeologiska fynd. Det ter sig som om det först och främst är föremål och klassiska arkeologiska teorier som författarna till de skönlitterära verken har anammat och använt sig av i sina berättelser. Egtvedflickans klädedräkt dyker påfallande ofta upp i skildringarna och man ger en mycket god beskrivning av den. Det finns aldrig några tvivel över att det är just den klädedräkten som skildras, vilket jag menar också har varit författarnas intention. Vidare är andra klädedräkter i skildringarna inte alltid belagda i det arkeologiska materialet från bronsåldern, vilket jag menar på beror på bristen på varierande klädedräkter i materialet. Kläderna i det arkeologiska materialet innehåller ofta samma slags delar: höftklädnad eller koltliknande plagg samt en mantelliknande klädnad i den manliga klädedräkten och kort eller lång kjol och trekvartsärmad tröja i den kvinnliga dräkten. Här kommer författarnas poetiska sanningar in och blandas med nutidens sätt att tänka mångfald. Det blir tråkigt om alla människor i alla

berättelser går runt i samma slags kläder utan färg. För att få bilden mer levande har man lagt på färger, former och gjort klädedräkterna mer individuella.

På samma sätt som de faktiska arkeologiska beläggen kommer fram i bronsåldersskildringarnas föremålsvärld, så lämnar man den gärna lite åt sidan när det handlar om värderingar och tankar. Böckerna är skrivna i vår tid och därför blir det nutidsmänniskans ord och tankar som hamnar i en bronsåldersmänniskas mun och tanke. Troligtvis är det oundvikligt. Om författarna skulle försöka ge sig på att tänka på bronsåldersvis, eller som arkeologer tror att de tänkte, och samtidigt lägga ett påhittat bronsåldersspråk i munnen på karaktärerna, så skulle böckerna förmodligen bli kritiserade, konstiga och totalt oläsbara för en nutidsmänniska, både när det gäller det intressanta i det hela och förmågan att relatera till karaktärerna. En roman kräver att läsaren kan identifiera sig med någon karaktär i berättelsen, annars blir boken ointressant. En ointressant bok får inga läsare, genererar inga pengar och är på så sätt bortkastat arbete. Att skriva en roman utan poetisk sanning, eller en sanning utan modifikation, skulle således, enligt mig, vara att skjuta sig själv i foten.

Jag menar att författarna, om man väger samman arkeologiskt belagda fakta och författarnas egen önskan om att göra bronsåldern både levande och spännande, har lyckats bra med att framställa bronsåldern. Jag anser inte att man ska acceptera allting rakt av, utan man måste vara inställd på att vissa saker i berättelserna är fantasier, eller ett försök att framföra egna politiska ståndpunkter eller ideal, men det finns absolut en behållning av att läsa dessa verk när det gäller kunskap om bronsåldern.

På en workshop som anordnades av arkeologiska institutionen i oktober 2007 samlades ett femtontal arkeologer, arkeologistuderter och ett fåtal intresserade forskare från andra vetenskaper som exempelvis etnologi. Ämnet för workshopen var arkeologisk/historiska romaner och en del filmer. Bland annat diskuterades huruvida en möjlighet vore att använda sig av arkeologiska romaner i undervisningen på universitetet. Det fanns vissa i sällskapet som ansåg att detta kunde vara en god idé. Jag anser mig tillhöra en i denna skara. Som Carina Renander diskuterar i sin bok *Förförande fiktion eller historieförmedling*, är det ett känt faktum att människor lättare kommer ihåg och tar till sig en roman än facklitteratur. Hon menar att detta bland annat beror på att boken är skriven så att man kan relatera till huvudkaraktären och att historien förklaras på ett mer lättbegripligt sätt (Renander 2007:10). Detta var något som också diskuterades på workshopen där någon av deltagarna framhöll att det även berodde på att man hade en berättelse runt omkring den historiska framställningen att hänga upp fakta på. Detta gjorde att man lättare kommer ihåg det man läst. Några på workshopen menade att man absolut kunde använda sig av arkeologisk/historiska romaner som ett komplement till facklitteratur. Genom att använda sig av denna litteratur ökar man minnesförmågan och känslan för den aktuella tidsperioden. För att sedan ge en god, vetenskaplig grund att stå på ska man parallellt läsa vetenskaplig litteratur. I undervisningen bör man sedan jämföra dessa två skildringar med varandra samt diskutera skillnader, likheter och rena felaktigheter. Genom detta arbetssätt kommer studenten alltså att ha ett starkare minne för epoken då denna har fått en poetisk historia att hänga upp fakta på, samt fått den vetenskapliga delen att jämföra med den populära och därigenom se eventuella felaktigheter i skönlitteraturen.

Slutligen menar jag att man kan få ut en hel del arkeologiska fakta ur de flesta arkeologiska romaner som jag har analyserat, där det största undantaget skulle vara boken *Sagan om Rane* som inte känns som om den behandlar bronsåldern överhuvudtaget. Allt som har med bronsåldern att göra är att det är i den period som boken ska utspela sig, vilket inte märks och

att bilderna som framställningen bygger på är hällristningar från bronsåldern. I övrigt menar jag att, om man väger samman den poetiska sanningen och den arkeologiska sanningen, så får man en ganska bra bild av bronsåldern, och det finns absolut saker att lära sig i den trots att bronsåldern fått ett skimmer över sig som en spännande tid att leva i, full av magi och krig. Detta är en bild som ganska väl stämmer överens med den bild Bodil Petersson kunde skönja i förmedlingen av Birkaprojektet på 1990-talet. Äventyret sätts över allt!

Tolkning

Utifrån den undersökning som jag har gjort menar jag att en person utan arkeologisk skolning absolut kan lära sig något om bronsåldern genom att läsa skönlitteratur som behandlar ämnet.

I skönlitteraturen har jag hittat många faktiska arkeologiska forskningsresultat och fynd. De absolut flesta av böckerna bygger upp sin historia runt arkeologisk forskning och förmedlar en bild av arkeologiska ting och företeelser som är korrekt. Detta gäller framförallt arkeologiska ting som klädedräkt, huskonstruktioner och föremål, men även till viss del beskrivningar av religion och ritual. Religion och ritual är dock den del i framställningarna som också är mest spekulativ och innehåller flest fall av författarens egen fantasi och önskan om att förmedla ett riktigt äventyr.

Det finns även tydliga exempel på författarens eget politiska intresse och samtidsprägling i böckerna. Framställningar av ungdomar som lata personer som bara glider omkring är enligt mig ett tydligt exempel på detta. En bild som kommer från dagens syn att se på ungdomar som lata och jobbiga individer som inte gör rätt för sig och helst även är lite kriminella och otacksamma. Det är föga troligt att ungdomarna under bronsåldern var på detta sätt, då det är troligt att man vid denna ålder redan betraktades som vuxna. Ett annat tydligt exempel är Johanne Hildebrandts samtidsprägling och genomskinliga applicerande av egna feministiska idéer på bronsålderssamhället. Hildebrandt skildrar ett matriarkat och sätter männen i bakgrunden, samtidigt som hon istället ikläder kvinnor klassiska mansroller som härskare, krigare och äventyrare. Hon beskriver även homosexualitet i sina böcker, vilket jag menar också är ett politiskt ställningstagande. Genom att förmedla homosexualitet bland människor i bronsåldern för hon även dagens debatt om homosexuellas rättigheter. Hon poängterar diskret, men tydligt för en vaken läsare, att homosexualitet är något naturligt som fanns även under bronsåldern och inte är någon modern företeelse.

Sammantaget menar jag att man kan lära sig relativt mycket om bronsålderns artefaktmaterial och levnadsvillkor vad gäller internationella kontakter, boende, ekonomi och matvanor, genom att läsa dessa skildringar. Framförallt kanske de, istället för att skapa djup arkeologisk kunskap, kan skapa ett intresse för arkeologi och bronsålder, vilket Eva Queckfeldt också tar upp i den artikel som jag refererat till i inledningsdelen. Många av böckerna baserar sig mycket på ett faktiskt arkeologiskt material och några av författarna har även tagit hjälp av arkeologer vid skrivprocessen, eller efteråt som faktagranskare. Jag menar att detta tyder på en vilja att förmedla en så korrekt bild av bronsåldern som möjligt, utan att för den delen göra avkall på det skönlitterära berättarsättet eller den poetiska sanningen.

Kanske är det rimligt att tänka sig skönlitteratur som ett komplement till facklitteratur och inte som ett alternativ, då det för en person som inte är skolad inom arkeologin, kan vara svårt att avgöra vad som är faktiska arkeologiska belägg, vad som är en nutida politisk ståndpunkt eller problem som överförs på bronsåldern, och vad som bara är utfyllnad för att göra texten mer tilltalande att läsa.

SLUTDISKUSSION

Studier av huruvida en viss arkeologisk epok eller arbetsmetod framställs på ett arkeologiskt korrekt sätt verkar inte ha belysts särskilt mycket i den arkeologiska forskningsvärlden. Troligtvis finns det inga generella svar utan skiljer sig mellan de olika tidsepokerna och författarna. På den workshop som anordnades av arkeologiska institutionen i Lund i oktober menade Stig Welinder att det är riskabelt att förena fakta och fiktion i en arkeologisk roman. Han menade att det var än mer problematiskt om författaren hävdade att texten var faktagranskad och att man då borde söka i texten efter fel och plocka fram dessa. Troligtvis menar Welinder att problematiken ligger i, att för läsaren avgöra vad i texten som är fakta och vad som är fiktion och att detta skulle leda till felaktig kunskap. Frågan är huruvida denna blandning har någon betydelse i det långa loppet. Jag menar att kombinationen är nödvändig för allmänhetens intresse och förmåga att ta till sig den vetenskapliga delen.

I dagens verklighet där arkeologiska institutioner tappar fler och fler studenter kanske de arkeologiska romanerna blir än viktigare. De arkeologiska romanerna skildrar oftast arkeologin på ett sätt fyllt av spänning och äventyr, en blandning av fakta och fiktion för att locka så många läsare som möjligt. Kanske kan dessa arkeologiska romaner locka alla dessa läsare till att bli mer intresserade av arkeologi och få några av dessa att söka sig till de arkeologiska utbildningarna för att få lära sig mer och själva få upptäcka alla dessa äventyr som gömmer sig i marken.

Angående frågan huruvida skönlitteraturen som behandlar bronsåldern har så pass högt innehållsligt värde att det kan vara aktuellt att införa en viss del av denna slags litteratur på kurslitteraturlistan, åtminstone på en A- eller B-nivå, menar jag att så är fallet. Eftersom det är bevisat att det är lättare att ta till sig och komma ihåg information som man har fått genom romaner menar jag att romaner kan vara bra att komplettera vetenskaplig litteratur med. Genom att parallellt läsa vetenskaplig litteratur tillsammans med skönlitteratur får man ett hjälpmedel att hänga upp vetenskapen på i form av en fiktiv berättelse i romanen. Man får även tillfälle att reflektera över var skildringarna skiljer sig och vad som således kan vara vetenskapliga felaktigheter i den arkeologiska romanen. Genom detta får studenter även möjlighet till kritiskt granskande av texter som kan vara till gagn även när det gäller att vara källkritiska i andra sammanhang samt att de troligtvis lättare kan komma ihåg de vetenskapligt korrekta antagandena då dessa redan har diskuterats och jämförts med annat.

Min undersökning har visat att det finns så pass många delar av bronsåldersskildringarna som har en vetenskaplig arkeologisk grund, att det med tanke på de fördelar romaner har för ökat minne av den lästa informationen, vore en god idé att använda sig av arkeologiska romaner som komplement till vetenskaplig litteratur i undervisningen.

SAMMANFATTNING

Jag har i min undersökning tagit reda på huruvida en person utan arkeologisk utbildning kan lära sig något om bronsåldern genom att läsa skönlitteratur som behandlar området, samt om det finns någon poäng med att integrera arkeologiska romaner i arkeologisk universitetsutbildning.

Jag har tittat på litteratur som är skriven av skandinaviska författare mellan 1980 och idag. Inför undersökningen av dessa böcker ställde jag upp nio olika variabler som skulle lokaliseras och undersökas i varje bok. Variablerna utformades för att täcka en så bred bild av bronsålderssamhället som möjligt. Utifrån dessa variabler tittade jag sedan på hur bronsåldern framställdes i skönlitteraturen, om det fanns någon koppling till faktiska arkeologiska fynd och tolkningar och vad som snarare var författarens egna intentioner från nutid som hade applicerats på bronsåldern. Jag tittade även på om det var någon skillnad på vilka områden som var arkeologiskt präglade och vilka som var samtidspräglade. Jag vägde sedan samman dessa fenomen och diskuterade huruvida bronsåldern var framställd på ett rimligt sätt och om man kunde lära sig något om bronsåldern genom skönlitteraturen.

Jag kom fram till att framställningarna av bronsåldern i mångt och mycket har en vetenskaplig grund och att arkeologer ofta varit med och faktagranskat böckerna, vilket tyder på en vilja från författarnas sida att göra skildringen så historiskt korrekt som möjligt utan att för den delen göra avkall på den litterära genrens behov av äventyr. Jag menar att arkeologiska romaner kan öka intresset för arkeologi hos allmänheten, vilket i sin tur kan medföra fler studenter på arkeologiska utbildningar, fler arkeologijobb och mer pengar till arkeologisk forskning. Jag menar även att man bör använda arkeologiska romaner som ett komplement till vetenskaplig litteratur på lägre stadier i en arkeologisk universitetsutbildning. Detta för att studenten lättare ska minnas och kunna relatera till en viss arkeologisk period och kunna hänga upp vetenskapliga belägg på en fiktiv berättelse för bättre förståelse. Jag menar även att ett jämförande av skönlitteratur och facklitteratur ger studenten förståelse för vad som är vetenskapligt bevisat och vad som är samtidspräglat samt träning i att källkritiskt granska en text, vilket är till gagn även när studenten ska granska en vetenskaplig text på utbildningens högre nivåer.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

Grønli, Helge SR & Eli Solgaard, 1998. *Sjamanens Hest – En reise på tvers av tiden*. Bronseplassen.

Hildebrandt, Johanne, 2003. *Freja - Sagan om Valhalla*. Stockholm: Månocket.

Hildebrandt, Johanne, 2004. *Idun - Sagan om Valhalla*. Stockholm: Månocket.

Hildebrandt, Johanne, 2005. *Saga från Valhalla*. Stockholm: Månocket.

Klintberg, Bengt af, 1989. *Sagan om Rane*. Stockholm: Gidlunds.

Lindberg, Margareta, 1998. *Bronssvärde t- Sagan om Wira*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Lindström, Kristina & Anna-Clara Tidholm, 1997. *Flickornas historia : från Igelkottsflickan på stenåldern till Julia i vår tid*. Stockholm: Alfabeta.

Luther, Annika, 1995. *Bronsåret*. Helsingfors: Söderström & C:O förlags AB.

Peterson, Hans, 1981. *Svenne Jägare- pojken som inte kunde dö*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Litteratur

Albrektson, Bertil & Helmer Ringgren 1992. *En bok om Gamla testamentet*, (femte omarbetade upplagan) Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Burenhult, Göran 1991. *Arkeologi i Sverige 2. Bönder och bronsgjutare*. Höganäs: Förlags AB Wiken.

Derevenski, Joanna Soafer 2000. *Children an Material Culture*. London: Routledge.

Gillis, Carole, Deborah Olausson & Helle Vandkilde 2004. *Dawn of Europé*, Report series 88. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Görman, Marianne 1987. *Nordiskt och keltiskt. Sydkandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. Lund: Teologiska institutionen.

Harding, Anthony 1999. Warfare: a defining characteristic of Bronze Age Europe? *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*. (Red) John Carman & Anthony Harding. Stroud: Sutton.

Högberg, Anders 2001. Barn och materiell kultur- reflexioner kring en läsning. *Medeltidsarkeologisk Tidskrift 1:2001*. Lund: Arkeologiska institutionen.

Jensen, Jørgen 2006. *Danmarks Oldtid - Bronzealder 2.000-500 f.Kr*. Köpenhamn: Gyldendal.

Jensen, Jørgen 2006. *Danmarks Oldtid - Ældre Jernalder 500 f. Kr. – 400 e.Kr.* Köpenhamn: Gyldendal.

Karlsson, Klas-Göran 1999. *Historia som vapen.* Stockholm: Natur och Kultur.

Karlsson, Klas-Göran 2004. *Historiedidaktik: begrepp, teori och analys. Historien är nu- En introduktion till historiedidaktiken.* (Red) Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander. Lund: Studentlitteratur.

Kaul, Flemming 2005. *Myten om solens rejse. Helleristninger. Billeder fra Bornholms bronzesalser.* (Red) Flemming Kaul, M. Stoltze, F. O. Nielsen, G. Milstreu. Rønne: Bornholms museum, Wormianum.

Kristiansen, Kristian & Thomas B. Larsson 2005. *The Rise of Bronze Age Society – Travels, Transmissions and Transformations.* Cambridge University Press: Cambridge.

Larsson, Thomas B 1999. *Att läsa bronsålderns symboler. Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning.* (Red) Michael Olausson. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Nilsson, Andreas 2007. *Gjutfel och dålig ornamentik - Om bronsgjutares hantverksskicklighet under skandinavisk bronsålder.* CD-uppsats i arkeologi. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Näsman, Ulf 1991. *Populärarkeologi - förmedling och levandegörande. Levandegörande arkeologi - hur och varför. Metodkonferens 1989.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Näsström, Britt-Mari 2001. *Fornskandinavisk religion.* Lund: Studentlitteratur.

Ovesen, Jan. NE online, sökord: matriarkat. Besökt: 2007-11-06:
http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=252577&i_word=matriarkat

Petersson, Bodil 1994. *Indiana Jones på Birka – Om arkeologisk popularisering och forskning.* D-uppsats i arkeologi, framlagd vid Lunds universitet vt 1994.

Queckfeldt, Eva 2004. *Det var en gång... Historien är nu- En introduktion till historiedidaktiken.* (Red) Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander. Lund: Studentlitteratur.

Renander, Carina 2007. *Förförande fiktion eller historieförmedling? – Arn-serien, historiemedvetande och historiedidaktik.* Licentiatavhandling Malmö:Malmö högskola.

Rudebeck, Elisabeth 2000. *Tilling Nature Harvesting Culture. Exploring Images of the Human Being in the Transition to Agriculture.* Acta archaeologica Lundensia series in 8°, No 32, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Selling, Susanne 1999. *Personlig prestige eller kollektiv status? – En studie av kvinnosmycken från äldre bronsålder. Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning.* (Red) Michael Olausson. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Sjøvold, Torstein. NE online, sökord: ismannen. Besökt: 2007-10-24:
http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/jsp/search/article.jsp?i_sect_id=213858&i_history=1

Varberg, Jeanette 2006. *Troldkvinden fra Borum Eshøj – en fortælling fra bronzealderen*. Moesgård Museum: Højbjerg.

Vandkilde, Helle & Bertelsen, Kristoffer Brix 1999. Krig og samfund i arkæologisk og socialantropologisk perspektiv. *Menneskelivets mangfoldighed. Arkæologisk og antropologisk forskning på Moesgård*. (Red) Ole Høiris, H. J. Madsen, T. Madsen, J. Vellev. Aarhus: Aarhus Universitet & Moesgård Museum.

Welinder, Stig 1987. *Arkeologiska bilder*. Oslo: Universitetets Oldsaksamling.

Welinder, Stig 1991. Fördummande förmedling. *Arkeologi och makt*. (Red) Lars Larsson & Ewa Ryberg. Lund: Arkeologiska Institutionen och Historiska Museet.

Welinder, Stig 1998. Neolithicum - Bronsålder 3900 – 500 f. Kr. *Jordbrukets första femtusen år 4000 f. Kr. – 1000 e. Kr.* (Red) Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen, Mats Widgren. Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag.

Witting, Susette 2005. *Völvan*. B-uppsats i religionshistoria, ht 2005. CTR, Lunds universitet, Lund.

Öhman, Christer 1991. *Den historiska romanen och sanningen - Historiesyn, värdestruktur och empiri i Georg Starbäcks historiska författarskap*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia, Uppsala.

Internet

NE online, sökord: nifelheim. Besökt: 2007-10-24.

http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=182555&i_word=nifelheim&i_h_text=1&i_rphr=nifelheim

NE online, sökord: färgväxter. Besökt: 2007-11-07.

http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=177611&i_word=bl%e5%20f%e4rg&i_h_text=1&i_rphr=bl%e5%20f%e4rg

NE online, sökord: dejbjerg. Besökt: 2007-11-07.

http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=151641&i_word=dejbjerg&i_h_text=1&i_rphr=dejbjerg

Hemsida: Kraknasjarnet, besökt: 2007-11-07.

<http://www.kraknasjarnet.se/GDtextil.htm>

Hemsida: Bronseplassen, besökt: 2007-11-07

<http://www.bronseplassen.no/index.html>

Hemsida: Arkserv, besökt: 2007-11-07

http://arkserv.arch.gu.se/mikroarkeologi/A_brons_del2.pdf

Hemsida: Populär historia, besökt: 2007-11-07

<http://www.popularhistoria.se/0.0.i.S?id=43.8vid=232>

Hemsida: Klädedräkt, besökt: 2007-11-07

<http://home.swipnet.se/cat-shaman/s10klader/0klader.htm>

Hemsida: SNS, besökt: 2007-11-07

<http://www.sns.dk/1pdf/rodlis.pdf>

Bilder

Jensen, Jørgen 2006. *Danmarks Oldtid - Bronzealder 2.000-500 f.Kr* (sidan 267).
Köpenhamn: Gyldendal.

Lindström, Kristina & Anna-Clara Tidholm, 1997. *Flickornas historia : från Igelkottsflickan på stenåldern till Julia i vår tid* (sidan 17). Stockholm: Alfabet.

Anni Brøggers hemsida: <http://www.annibroegger-book2me.dk/egtvedpigen.jpg>, besökt 2007-10-24.

Bild funnen via Google Bilder, sökord: Egtvedpigen. Besökt: 2007-10-24.

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/60/Egtvedpigen.jpg/800px-Egtvedpigen.jpg>

Bild funnen via Google Bilder, sökord: Trundholmsvagnen. Besökt: 2007-11-08.

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/ca/Solvogn.jpg/200px-Solvogn.jpg>

Övriga bilder tecknade av författaren.